

Som skrivet i sten

– Ett gestaltungsförslag av minneslunden på
Östra kyrkogården i Malmö utifrån dess framtida
funktion och historiska anda

Malkolm Bonander

Viktor Israelsson

Självständigt arbete • 15 hp
Sveriges lantbruksuniversitet, SLU
Fakultet för naturresurser och jordbruksvetenskap
Institutionen för stad och land
Landskapsarkitekturprogrammet - Uppsala
Uppsala 2021

Som skrivet i sten – Ett gestaltningsförslag av minneslunden på Östra kyrkogården i Malmö utifrån dess framtida funktion och historiska anda

Written in Stone – A design proposal of the memory grove on Östra kyrkogården in Malmö based on its future functions and historical spirit

Malkolm Bonander & Viktor Israelsson

Handledare: Helena Espmark, SLU, institutionen för stad och land

Examinator: Vera Vicenzotti, SLU, institutionen för stad och land

Omfattning: 15 hp

Nivå och fördjupning: Grundnivå, G2E

Kurstitel: Självständigt arbete i landskapsarkitektur

Kurskod: EX0861

Program/utbildning: Landskapsarkitektprogrammet - Uppsala

Kursansvarig inst.: Institutionen för stad och land

Utgivningsort: Uppsala

Utgivningsår: 2021

Upphovsrätt: Alla bilder i arbetet används med erforderliga tillstånd.

Elektronisk publicering: <https://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord: Minneslund, Sigurd Lewerentz, Östra kyrkogården i Malmö

Sveriges lantbruksuniversitet

Fakultet för naturresurser och jordbruksvetenskap

Institutionen för stad och land

Avdelningen för landskapsarkitektur

Publicering och arkivering

Godkända självständiga arbeten (examensarbeten) vid SLU publiceras elektroniskt. Som student äger du upphovsrätten till ditt arbete och behöver godkänna publiceringen. Om du kryssar i **JA**, så kommer fulltexten (pdf-filen) och metadata bli synliga och sökbara på internet. Om du kryssar i **NEJ**, kommer endast metadata och sammanfattning bli synliga och sökbara. Fulltexten kommer dock i samband med att dokumentet laddas upp arkiveras digitalt.

Om ni är fler än en person som skrivit arbetet så gäller krysset för alla författare, ni behöver alltså vara överens. Läs om SLU:s publiceringsavtal här:

<https://www.slu.se/site/bibliotek/publicera-och-analysera/registrera-och-publicera/avtal-for-publicering/>.

☒ JA, jag/vi ger härmed min/vår tillåtelse till att föreliggande arbete publiceras enligt SLU:s avtal om överlåtelse av rätt att publicera verk.

☐ NEJ, jag/vi ger inte min/vår tillåtelse att publicera fulltexten av föreliggande arbete. Arbetet laddas dock upp för arkivering och metadata och sammanfattning blir synliga och sökbara.

Sammanfattning

Kyrkogårdar och begravningsplatser har med urbaniseringen fått nya behov av utveckling då de får allt fler besökare och dess funktion som grönt utrymme har förändrats med förtätningen i städer. Ett ökat antal besökare har lett till att dessa historiska platser behöver tillgängliggöras och utvecklas kring hur, eller om, de kan användas som rekreationsytor. Samtidigt bär de på många olika värden och skyddas av kulturmiljölagen som behöver tas hänsyn till vid omgestaltning. Det finns således historiska kvaliteter som ska bevaras samtidigt som framtida kvaliteter behöver utvecklas på kyrkogårdar och begravningsplatser. Movium utlyste i samarbete med Sveriges Kyrkogårds- och Krematorieförbund (SKKF), Sveriges Stenindustriförbund och SLU en tävling den 9 november 2020. Syftet med tävlingen var att omgestalta minneslunden på Östra kyrkogården i Malmö med hänsyn till dess ursprungsarkitektur av Sigurd Lewerentz samt vad dagens krav ställer på platsen.

Detta arbete presenterar ett gestaltungsförslag till tävlingen. För att ta fram ett gestaltungsförslag utgick arbetet från en studie av sekundära källor om av Sigurd Lewerentz arkitektoniska uttryck, kyrkogårdars framtida funktion och Östra kyrkogården i Malmö. Platsen analyserades utifrån Inger Berglunds analysmetod av minneslunder. Utifrån dessa studier och tävlingens förutsättningar sammanfattas ledord som grund till gestaltungsförslaget. Förslaget visar nya möjligheter för bland annat platsens tillgänglighet, begravningsytor och sociala utveckling. Arbetet diskuterar kritiskt metodanvändningen av Lewerentz stilstudie, Berglunds analysmetod samt hur det föreslagna resultatet samspelar med studien och gestaltning av en minneslund.

Nyckelord: Minneslund, Sigurd Lewerentz, Östra kyrkogården i Malmö

Abstract

Cemeteries have in accordance with urbanisation developed new needs as more people visit them and their function as a green space in cities have changed with the ongoing densification of houses. An increasing number of visitors has led to new needs of accessibility in these historic sites and they are in need of development for their increasing use as recreational spaces. At the same time they carry many different values and are protected by the Cultural Environment Act that needs to be taken into account when redesigning. Thus there are historic qualities that have to be preserved and yet there are future qualities that need to be improved on cemeteries. Movium, in collaboration with the Swedish Cemetery and Crematorium Association (SKKF), the Swedish Stone Industry Association and SLU announced a design competition on the 9th of November 2020. The purpose of the competition was to redesign the memorial grove at Östra kyrkogården in Malmö, this with regards to its original architecture by Sigurd Lewerentz and the site's current requirements.

The aim of this study has been to present a design proposal for the competition. In order to reach the aim, the research was based on studies of secondary sources of Sigurd Lewerentz's architectural expressions, the future function of cemeteries and the Eastern Cemetery in Malmö. The site analysis was based on Inger Berglund's method for analysis of memorial groves. Based on these studies and the competition framework, key words were presented as a basis for the design proposal. The proposal accounts for new opportunities for the site's accessibility, burial grounds and social development. The work critically discusses the use of method for Lewerentz's study of style, Berglund's analysis method and how the proposed result interacts with the study and management of a memorial grove.

Keywords: Memorial grove, Sigurd Lewerentz, Eastern cemetery in Malmö

Innehållsförteckning

Tabellförteckning.....	6
Figurförteckning	7
1. Inledning	9
1.1. Syfte	10
1.2. Frågeställning	10
1.3. Avgränsning	11
1.4. Begrepp	12
2. Metod	14
2.1. Studie av sekundära källor.....	14
2.2. Platsanalys.....	15
2.3. Gestaltningprocess	18
3. Studie av sekundära källor	19
3.1. Sigurd Lewerentz	19
3.2. Kyrkogårdars framtida funktion	25
3.3. Östra Kyrkogården i Malmö	27
4. Resultat.....	30
4.1. Platsanalys.....	30
4.1.1. Minnesplatsen	33
4.1.2. Minneslunden	34
4.2. Ramverk.....	36
4.3. Gestaltningförslag	39
5. Diskussion.....	47
5.1. Metoddiskussion	47
5.2. Resultatdiskussion	49
Referenser.....	51
Tack	53

Tabellförteckning

Tabell 1. Sammanfattning av huvudgrupper och variabler utifrån Berglunds analysmetod.....	30

Figurförteckning

Figur 1. Bild över tävlingens område	11
Figur 2. Begreppskarta	12
Figur 3. Diagram över arbetsprocessen	14
Figur 4. Skogskyrkogården 027	20
Figur 5. Skogskyrkogården 035	22
Figur 6. Ceremoniplatsen	28
Figur 7. Analyskarta som visar olika rumsligheter	32
Figur 8. Analyskarta som visar analyserade delar	32
Figur 9. Öppet rymligt rum	33
Figur 10. Entré till minneslunden	35
Figur 11. Entrébänk	36
Figur 12. Illustrationsplan	39
Figur 13. Snitt AA – aa	40
Figur 14. Befintlig situation av minnesplatsen	40
Figur 15. Monumentet	42
Figur 16. Detaljbild av stenen	43
Figur 17. Smyckningsplatsen	44
Figur 18. Åsens vandring	45
Figur 19. Sociala rummet	46
Figur 20. Vy bb – BB	46

1. Inledning

Begravningsplatser och kyrkogårdar speglar våra minnen och samhällets olika tidsepoker. Deras funktion är att ge frid och en anknytningspunkt för besökare som vill minnas sina bortgångna (Sörensen & Wembling 2008). Begravningsplatsernas utformning stärker upplevelsen av platsen och hur vi minns det som varit (ibid).

Gestaltning av begravningsplatser och kyrkogårdar möter idag utmaningar då de är historiska minnesplatser och samtidigt ska vara funktionella enligt dagens behov och krav. Begravningsplatser och kyrkogårdar är skyddade av kulturmiljölagen sedan 1989, som avser att dessa miljöer inte ska förlora sitt kulturhistoriska värde och karaktär (SFS 1988:950). Lagens starka skydd gör det svårt att tillgängliggöra och utveckla miljöerna för att tillgodose dagens behov.

Urbaniseringen och förtätningen som sker i dagens samhälle medför att grönytor minskar i städer och fler människor begravs på urbana kyrkogårdar och begravningsplatser (Sörensen & Wembling 2008). Dessa faktorer medför ett ökat antal besökare till begravningsplatser och kyrkogårdar i sörjande syfte och för rekreation (ibid). Ett ökat antal besökare kan orsaka slitage i de känsliga miljöer som begravningsplatser och kyrkogårdar är. Balansen mellan att ta hänsyn till sociala intressen och att samtidigt skydda kulturmiljön är en ytterligare utmaning nu och i framtiden.

Inom vissa kyrkogårdar finns anonyma begravningsplatser som kallas minneslundar. Minneslundar är tänkta att fungera som en trygg plats för att minnas de som gått bort även utan en uppmärkt grav (ibid). En sådan minneslund finns på Östra kyrkogården i Malmö. Den karaktäriseras i arkitektur av Sigurd Lewerentz vars arkitektoniska uttryck porträtteras genom hela kyrkogården i enkla former som förgylls med små detaljer (Kulturradion 2010). Sigurd Lewerentz avtryck på Östra kyrkogården är ett historiskt kulturarv som bör bevaras och vårdas i enlighet med kulturmiljölagen (SFS 1988:950), för att platsens kulturhistoriska värde och karaktär inte ska gå förlorat.

Östra kyrkogården i Malmö invigdes 1921 men har under åren genomgått en rad förändringar och tillägg (Movium 2020). Sigurd Lewerentz ansåg att kyrkogården var en pågående process där nya utformningar skulle ta vid allt eftersom samhällets

behov förändrades (ibid). Ett av de nya tilläggen är minneslunden som ursprungligen var en ceremoniplats, men med 1950-talets nya krav på begravningsmöjligheter omformades platsen till en minneslund 1960 (ibid). I minneslunden är idag 18 000 personer gravsatta och antalet besökare har ökat (ibid).

Endast små justeringar har skett sedan första gravsättning och platsen behöver nya idéer på utformning för att möta dagens behov av funktion, något som krävs på minneslunden (ibid). Löfgren¹ menar att nuvarande situation på platsen gör det svårt för människor med funktionsvariationer att röra sig till och från smyckningsplatsen då lutningar ej tillgodoser dagens standarder på tillgänglighet och funktion. Platsens besökare är inte enbart de som har sina närstående begravda där, utan även de som har sina närstående begravda på annan ort (ibid). Funktionen har även förändrats till att de som besöker platsen inte enbart är där för att sörja, utan även för att promenera, jogga eller få lugn och ro (ibid).

Movium har utlyst en tävling för att utveckla minnesplatsen då nya krav ställs på platsen (Movium 2020). Studenttävlingen kallas "Framtidens minnesplats" som tankesmedjan Movium vid SLU, Sveriges Kyrkogårds- och Krematorieförbund (SKKF), Sveriges Stenindustriförbund och SLU anordnar (ibid). Tävlingen utlyser vidare önskemål av nya begravningsmöjligheter och att Sigurd Lewerentz anda bevaras på platsen (ibid). Detta arbete utgår från tävlingens förutsättningar för att ta fram ett nytt gestaltungsförslag till minnesplatsen.

1.1. Syfte

Syftet med arbetet är att undersöka hur direktiven i designtävlingen för Östra kyrkogården skulle kunna omsättas i ett gestaltungsförslag där ytorna inom minnesplatsen utvecklas utifrån Sigurd Lewerentz sätt att tänka och framtidens behov formas av arkitektens språk. Smyckningsplatsen i den befintliga minneslunden ska, enligt direktiven, knyta an till ursprungsidén med en ceremoniplats men även uppfylla dagens krav på funktionalitet och tillgänglighet.

1.2. Frågeställning

Hur kan minnesplatsen på Östra kyrkogården i Malmö gestaltas utifrån dagens krav på funktion och samtidigt bibehålla Sigurd Lewerentz arkitektoniska uttryck?

¹ Maximilian Löfgren, Landskapsingenjör på Malmö pastorat, samtal vid platsbesök den 19 februari 2021.

1.3. Avgränsning

Utifrån Moviums (2020) direktiv avgränsades gestaltningen geografiskt till Östra kyrkogården i Malmö. Tävlingsområdet är specificerat till minnesplatsen med en yta på ca 150 x 70 meter (se figur 1). Arbetet fokuserade främst på denna tävlingsyta men de angränsande områdena påverkade tävlingsområdet med utblickar, entréer och passager. Resterande delar analyserades ej utan fanns endast till för inspiration i processen. Gestaltningen avgränsades av Moviums (2020) förutsättningar:

- Gräsytorna innanför minneslundens område (se figur 2) är gravplatser och ska bevaras.
- Smyckningsplatsen ska rymma snittblommor och ljus.
- Platsen ska ha tillgång till sittplatser året runt.
- Det ska finnas tillgänglighet i åtanke.
- Förslaget ska beakta den kulturhistoriska miljön samt de arkitektoniska värden som finns på platsen.
- Symboler ska ha neutral utformning så att de ej kan kopplas till religion eller politik.

Figur 1. "Bild över tävlingens område". Avgränsningskarta som visar tävlingsområdet innanför röd markering utifrån Moviums direktiv. Karta: © Kyrkogårdsförvaltningen i Malmö 2020, redigerad av Viktor Israelsson 2021.

Studie av sekundära källor om Sigurd Lewerentz avgränsades främst till kyrkogårdar samt några av hans större verk. Avgränsningen gjordes på detta sätt för att ta fram en sammanfattning av de mest karaktäristiska arkitektoniska uttrycken och för att studera de som är av störst relevans för en begravningsplats. Dessa är Skogskyrkogården i Stockholm, Östra kyrkogården i Malmö, Krematoriekapellet i Helsingborg, Riksförsäkringsanstalten i Stockholm och Ruds kyrkogården i Karlstad.

Arbetet förhåller sig till en tidsram på tio veckor mellan januari och mars 2021. Denna tidsram och årstid blev således en säsongsmässig begränsning för platsanalysen. Tidsramen utgjorde även en begränsning för hur djupgående gestaltungsprocessen kunde bli. Gestaltningens avgränsning gjordes utifrån en detaljeringsgrad av tävlingens förutsättningar och syftar till att förmedla ett

exempel på ett gestaltungsförslag av hur förutsättningarna kan omsättas. Gestaltungsförslaget avgränsas till att presentera en illustrationsplan, ett snitt, en vy, fyra perspektiv och en detaljbild. Gestaltningen presenterar ej tekniska lösningar eller projekteringsplan.

1.4. Begrepp

I uppsatsen förekommer olika begrepp som redogörs för nedan. Begreppen minnesplats, minneslund och smyckningsplats innebär olika delar inom tävlingsområdet (se figur 2). I detta arbete kallas området runt minneslundens minnesplats efter tävlingens namn "Framtidens minnesplats". Minneslund syftar till den cirkulära delen inom området och smyckningsplats är dammen innanför minneslundens.

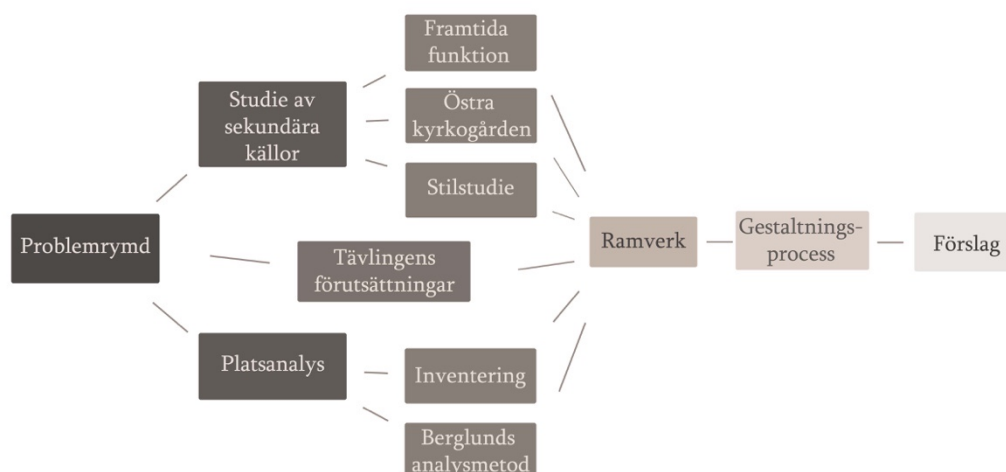

Figur 2. Begreppskarta över olika delar inom tävlingsområdet. Illustration: Malkolm Bonander 2021.

- Askgravplats – är en gravform där askor kan placeras tillsammans vilket möjliggör att makar kan vila tillsammans (Stad och land 2014). Här finns strikta restriktioner på gravrätten och utseende på graven. Anhöriga betalar för skötsel och får endast smycka med ljus och snittblommor. Begreppet är inte rättsligt definierat (ibid).
- Askgravlund – är en gemensam plats för gravsättning av askor med delad plats för namnskylt och smyckning. Anhöriga har möjlighet att närvara vid gravsättningen. Ingen anhörig har gravrätt, utan förvaltaren står för skötsel (ibid).
- Begravningsplats - är ett område eller utrymme som är avsatt för förvaring av avlidnas stoft eller aska. Detta kan vara av allmänt eller enskilt slag. Området får sin rättsliga status efter att den tagits i bruk (ibid).
- Ceremoniplats – är en plats på exempelvis en begravningsplats utomhus eller i kyrka för arrangemang av högtidlig karaktär (ibid).
- Katafalk – är en upphöjd ställning för likkista (Billie et al. 2015).
- Kistgravplats - är den gravplats som kistan behöver för att grävas ned. Kan även rymma askor eller urnor med (Stad och land 2014).
- Kyrkogård – är en begravningsplats invid en kyrka eller där det tidigare funnits en kyrka vid begravningsplats (ibid).
- Minneslund - är en gemensam anonym gravplats för utströende av askor. Den har en gemensam smykningsplats för snittblommor och ljus. Anhöriga får ej delta vid utsättning av askor. Anhöriga har ej gravrätt, utan skötsel ligger hos förvaltaren (ibid).
- Smykningsplats – är en specifik plats inom en minneslund eller askgravlund där efterlevande kan smycka platsen med snittblommor och ljus (ibid).
- Urngravplats - är en gravplats avsedd för urnor (ibid).

2. Metod

För att svara på frågeställningen utfördes detta arbete med hjälp av gestaltning som metod. Gestaltningen utgick från det ramverk som togs fram utifrån ledord för respektive del; Studie av sekundära källor, platsanalys och tävlingens förutsättningar (se figur 3). Utöver gestaltning som metod innefattar arbetet en metod för studie av sekundära källor utifrån Research for design och en metod för platsanalys utifrån Berglunds (1994) analysmetod. Dessa metoder tydliggörs i följande avsnitt.

Figur 3. Diagram över arbetsprocessen där problemrymden undersöks genom studie av sekundära källor, platsanalys och tävlingens förutsättningar för att ta fram ett ramverk till skissandet och gestaltungsförslaget. Illustration: Malkolm Bonander 2021.

2.1. Studie av sekundära källor

Jansson et al. (2019) redogör för en litterär arbetsmodell som kallas *Research for design*, vilket innebär att forskningen är en utredning där slutresultatet är en konstprodukt. Forskningen kan innefatta olika typer av insamlad kunskap som ger stöd i gestaltungsprodukten eller gestaltungsprocessen (ibid). Även Lenzholzer et al (2016) menar att modellen blir all sorts forskning som stödjer gestaltningens resultat eller process, “*all types of research that support the design product or design process*” (ibid:55). En ytterligare definition av modellen beskrivs av Nijhuis

& Bobbink där de menar att gestaltningen bygger på en underrättad och kvalitativ eller kvantitativ kunskap, *“The design is informed by specialized knowledge (quantitative and qualitative) which is delivered as building stones to the design process”* (Nijhuis & Bobbink, 2012:252). Eftersom definitionerna är olika för modellen har den modifierats så att definitionen forskning byts ut mot studie av sekundära källor. Modellen blev således att en studie utförs för att ta fram kunskaper som används till ett förhållningssätt i gestaltningen. Utifrån denna metod undersökte detta arbete 3 olika delar; stilstudie, framtida funktion och Östra kyrkogården i Malmö. Dessa delar utgjorde ett ramverk för gestaltungsprocessen.

Stilstudiens undersökning (se kap. 3.1) bestod av litteratur om Sigurd Lewerentz och hans gestaltning av olika kyrkogårdar samt enstaka arkitektoniska verk som talar för arkitektens anda. Lewerentz stil togs fram genom att titta på återkommande och särskiljande uttryck som litteraturen framställde. Till dessa uttryck ställdes frågan om de kan vara relevanta eller vara möjliga att applicera på en kyrkogård. De som ansågs svara på frågan sorterades ut. Uttrycken ligger till grund för hur gestaltningen varsamt förhåller sig till arkitektens anda på platsen samt för att tillföra nya förslag i likartad prägel. Kapitlet sammanfattades med ledord som valdes utifrån uppsatsförfattarnas intuition och vad de ansåg vara de viktigaste ledorden för att skapa en gestaltning i Lewerentz stil. Framtida funktionens undersökning (se kap. 3.2) bestod av litteratur och samtal med kyrkoherde Jan Bonander vid Ljusnans pastorat om kyrkogårdars utveckling genom tiden och hur framtiden ser ut för dess användning. Kapitlet sammanfattades med ledord som valdes utifrån att gestaltningen ska anpassas till tiden. Östra kyrkogårdens undersökning (se kap. 3.3) bestod av litteratur och muntliga källor som gav information om Östra kyrkogården i Malmö för att skapa en bild av platsen historia och användning fram tills idag. Kapitlet sammanfattades med ledord som valdes utifrån Östra kyrkogårdens befintliga karaktär, arkitektur och läge.

2.2. Platsanalys

Berglund (1994) hävdar att analys av landskap och platser innebär att bryta ned det i olika beståndsdelar för att sedan värdera egenskaperna av de olika element som finns. Berglund har tagit fram en analysmetod för att bryta ned utformningen av minneslundar och för att skapa en helhetsbedömning av platsen. Analysmodellen är utformad med intervjuer som grund där sörjande människor på 23 olika minneslundar intervjuades för vad de ansåg viktigt vid en minneslund. Berglund sammanställde resultatet av intervjuerna i åtta olika huvudgrupper med variabler inom varje huvudgrupp som förtydligar vilka aspekter som berörs. Berglunds analysmetod innefattar även en korrelationsanalys av variablerna mellan olika minneslundar för att sedan bryta ned det till en faktorsanalys. Detta gör hon för att

säkra datakvaliteten och värdera de olika minneslundarna. Det här arbetet utgår från Berglunds analysmetod för att analysera minneslunden på Östra kyrkogården. Berglunds moment med faktorsanalys och korrelationsanalys valdes i detta arbete bort för att analysen enbart utfördes på en minneslund och för att data som går att jämföra mot andra minneslundar ej fanns att tillgå. Fokus för detta arbetes analys har enbart varit Berglunds huvudgrupper och dess innehållande variabler vilka redogörs för i följande avsnitt.

Platsbesök utfördes den 19-02-2021 där analysmetoden applicerades på minneslunden med omkringliggande områden på Östra kyrkogården i Malmö.

Huvudgrupper

Det finns totalt åtta huvudgrupper i analysmetoden som Berglund (1994) tagit fram. Huvudgrupperna innefattar olika variabler som förtydligar de aspekter som berörs. Variablerna är markerade i kursiv stil med en tillhörande förklaring av vad som bedöms under variabeln (För en sammanfattande tabell se Tabell 1 i kap. 4.1).

Läge

I huvudgruppen läge analyserades minneslunden utifrån hur den är situerad i landskapet. Berglund (1994) menar att minneslundsens känsla av *rymd* varierar om platsen är mer eller mindre *högt belägen*. Läget påverkar även *utsikten* från minneslunden. Nästkommande tre variabler är mer kulturbundna men är, precis som föregående variabler relaterade till platsens läge. En kulturbunden variabel är om minneslunden har eller inte har *visuell kontakt med kyrkan eller kapellet*. Omgivningen i relation till kyrkogården har stor betydelse och upplevelsen avgörs om minneslunden är *avskärmad från trafik eller avskärmad från vardagens brus*. Sista variabeln i huvudgrupp läge berör i vilken mån platsen är *innesluten* och påverkar både av platsens utformning och naturgivna förutsättningar (ibid).

Gestaltning

I huvudgruppen gestaltning analyserades minneslundsens karaktär och utformning. Berglund (1994) hävdar att *rumskänslan* i minneslunden avgörs av olika aspekter på platsen och de kan vara större eller mindre och påverka det meditativa rummet där besökaren vill uppleva skydd från insyn och påverkan utifrån. Miljöer som skapats för *enkelhet*, *ostördhet* och *mjukhet* är tre andra variabler. Variabler med en mer subjektiv karaktär är *värme*, *känsla* och *andlig tyngd*. *Stillhet* är en variabler som hör till samma kategori som ovan nämnda. Dessa variabler berör hur arkitekten jobbat med att skapa miljöer som ger besökaren möjlighet att koppla den yttre miljön med sitt inre. *Centralpunkt* är en variabel som berör om besökaren har en punkt att fästa blicken vid under sitt besök i minneslunden. Sista variabeln i huvudgruppen gestaltning handlar om *solen* och hur solljuset förs in i minneslunden för att minimera skuggor (ibid).

Vegetation

I huvudgruppen vegetation analyserades minneslundens växtlighet och ekologi. Berglund (1994) menar att *grönska* är en variabel med symbolik till livet och den ekologiska kretsgången. *Lummighet* och *majestätiska träd* är variabler som berör hur lång tid det tar för träd och buskar att bli fullvuxna. Dessa variabler handlar om att utnyttja befintlig vegetation för att skapa karaktär på platsen. *Enkelhet i artval* analyseras för att se hur arkitekten behandlat mängden arter (ibid).

Klimat och årstider

I huvudgruppen klimat och årstider analyserades minneslundens solljus samt säsongsvariation. Berglund (1994) presenterar variabeln *solljuset*, som syftar till hur platsen är belyst av solen. *Skiftningar skugga - ljus* är en förgrening på ovan nämnd variabel och berör hur arkitekten utformat minneslundens för att ta vara på solen och skuggan. *Vinterskrud* är en variabel som berör hur platsen förhåller sig under vinterperioden (ibid).

Symboler

I huvudgruppen symboler analyserades symboliken i minneslundens. Berglund (1994) menar att symboler kan upplevas viktiga av två anledningar. De kan utgöra ett centrum för uppmärksamhet dit tanken koncentreras eller utgöra en symbol som geografiskt orienterar besökaren i kyrkogården. Ligger minneslundens nära en *kyrkogård-kyrka* så ges symbolisk kraft åt platsen. *Träds* symboliska värde är liv. *Stenen* symboliserar evighet. Geometrisk formen *cirkeln* är en symbol för helighet och helhet. *Vattnets* symbolik är livet som finns kvar (ibid).

Andlighet

I huvudgruppen andlighet analyserades upplevelsen av platsens andlighet. Berglund (1994) hävdar att andlighet handlar om att platsen ska kännas som en helgad plats. Upplevelsen vid besök ska vara utifrån känslan av att vara på en kyrkogård och inte i en park. En variabel är *landskapet - naturen* som syftar till hur platsen bär på en historisk kontinuitet eller hur den kan relatera till nuet. Naturen kan vara storslagen och därmed ge andliga dimensioner, stillhet eller evighet. Dessa känslor kan även skildras utifrån *marken*, *vatten*, *ljudet* och om det är en *gammal kyrkogård* (ibid).

Känslor

I huvudgruppen känslor analyserades subjektiva variabler som syftar till att analysera utifrån människors syn på minneslundens samt vilka känslor som sörjande känner och vill få förstärkta eller förminskade av platsen. Berglund (1994) menar att om platsen har för många besökare störs känslan av ro. Därför kan gestaltningen av minneslundens vara viktig för att påverka besökarens sinnesstämning. Platsen kan ha en känsla av *evighet* samt *lugn och frid*. För att uppnå de variablerna är *tystnad*

en viktig variabel. Platsens uttryck får ej vara i *död och sorg* utan bör uttryckas med *glädje och hopp* samt ge en känsla av *frihet* och *trygghet*. En variabel som också är viktig är *mystik*, vilket innebär att platsen har något outtalat som väcker associationer (ibid).

Material och utrustning

I huvudgruppen material och utrustning analyserades konkreta variabler. Enligt Berglund (1994) är dessa variabler om platsen har *ett jordningsområde i gräs*, *ett intryck av djup grönska*, *gångar i naturmaterial* och om platsen har *bänkar med tyngd*. Sista variabeln *blomhållare ej för dominerande* syftar till att iaktta var blomhållare står och om de dominerar platsen eller inte (ibid).

2.3. Gestaltningsprocess

Gestaltningsprocessen påbörjades ur ett fritt perspektiv där kunskapen om platsen var begränsad till bilder, kartmaterial och tävlingens förutsättningar. Skissandet utgjorde endast en grund för idéstadiet och för att starta igång den kreativa processen.

Under arbetet med studie av sekundära källor, analys och inventering ökade kunskapen om platsen. För att konkretisera och förtydliga sammanfattades bakgrunden, analysen och förutsättningar från tävlingen "Framtidens minnesplats" som ledord vilka utgör det ramverk som gestaltningsförslaget bygger på (se kap. 4.3). Inspiration till att arbeta efter ett ramverk hämtades från Milburn och Brown (2003) *Analysis-Synthesis model* som innebär att informationen från en forskning analyseras och sammanfattas som en helhet. Utifrån denna modell har detta arbete utgått från att se forskningen som vår undersökning och helheten som det sammanställda ramverket.

Gestaltningsprocessen övergick till ett nytt stadie där processen styrdes av det förhållningssätt ramverket utgjorde. Genom skisser, visioner och diskussioner testades olika idéer för att slutligen komma fram till gestaltningsförslaget (se kap. 4.4) som svarade till ramverket och frågeställningen.

3. Studie av sekundära källor

I detta kapitel presenteras en stilstudie av Sigurd Lewerentz och hans arkitektoniska uttryck. Vidare redogörs för kyrkogårdars historiska och framtida funktion. Kapitlet berör även Östra kyrkogården i Malmö, dess historia, förutsättningar och placering i staden. Sist i varje avsnitt sammanställs ledord som tas med till gestaltungsprocessen.

3.1. Sigurd Lewerentz

Sigurd Lewerentz levde mellan år 1885 – 1975 och är en av Sveriges mest kända arkitekter (Bedoire et al. 2017). Enligt Carmel och Sandin (2012) var han en egensinnig och inåtvänd mystiker med en enkel, radikal och formsäker stil. Bedoire et al. (2017) menar att trots att hans utveckling som arkitekt skildras i 1920-talets klassicism, 1930-talets funktionalism och tegelarkitekturen, finns ett självständigt djup och ett arkitektoniskt uttryck i hans verk som inte blev sekundäriserat av andra stilar. Under sin arbetsamma tid ritade han allt från monumentala kyrkogårdar och byggnader till detaljer som fönster och dörrhandtag (ibid). Ett av Lewerentz mest kända projekt var Skogskyrkogården i Stockholm som han ritade tillsammans med Gunnar Asplund mellan år 1915–1935 (Ahlin 1985). Under sin livstid medverkade Lewerentz i design av 21 kyrkogårdar (Campo-Ruiz 2015).

Arkitektoniskt uttryck

Sigurd Lewerentz arbetade med olika arkitektoniska uttryck. En stor del av Lewerentz uttryck framgår i ett av hans mest omtalade verk Uppståndelsekapellet i Skogskyrkogården i Stockholm. De noterade uttrycken redogörs i följande rubriker.

Vandringen från mörker till ljus

Carmel & Sandin (2012) menar att upplevelsen av processionen var viktig för Lewerentz. Under tiden Lewerentz ritade Uppståndelsekapellet i Skogskyrkogården i Stockholm 1924–1926 var processionen en central del i utformningen. Lewerentz ville att vägen för de sörjande skulle kontrastera mellan mörkt och ljust och ritade därför en entré mot den mörka tallskogen som leder nedför en trappa till en ljusare försoningsplats av lövskog. Lewerentz använde sig av lövträd som björk och alm, och nedsänkta ytor för att få en ljusare och

omslutande känsla. Som kontrast använde han mörka granar för att skapa tyngd nära Uppståndelsekapellet (se figur 4) (ibid). Bedoire et al. (2017) menar att upplevelsen av mörker till ljus även går att uppleva i motsatt riktning, där den mörka skogen leder mot förhallen på kapellet som sedan övergår till ett förklarande ljus inne i kapellet.

Efter begravningsakten lämnar man kapellet via gavelns port och möter en försänkt, men ljus och öppen del av kyrkogården. På så sätt bildar processionsvägen en sekvens, där begravningsföljet kommer som gäster till dödsrikets förrum, som kapellet bildar med sin södervända öppning mot det himmelska ljusets rike, för att återvända till jordrikets liv via den försänkta trädgården.

Bedoire et al. 2017, s. 85

Figur 4. "Skogskyrkogården 027". Illustrerar vandringen från mörker till ljus där träden nära Uppståndelsekapellet är mörka. Bild tagen från Uppståndelsekapellets entré. Bild: Hans Lindqvist (2012-06-24) (CC BY-SA 3.0).

År 1914 ritade Lewerentz tillsammans med Torsten Stubelius ett förslag till krematoriekapell i Helsingborg (Lewerentz 1997). Även i detta verk utgick Lewerentz från principen om vandringen från mörker till ljus. Församlingen fördes först in i den mörka dödens hall där själva begravningsceremonin utfördes.

Församlingen leddes sedan vidare under loftet till livets hall. Sedan fortsatte församlingen ut till kolumbariet där de symboliskt passerade vatten och kom ut till de levandes värld igen (ibid).

Vid Kyrkogården Rud i Karlstad återfinns uttrycket vandringen från mörker till ljus (Lewerentz 1997). Platsen är ritad av Sigurd Lewerentz och har likheter med Skogskyrkogården i Stockholm. Lewerentz använde sig av samma teknik som gick ut på att anlägga en gångstig med ljusa björkar i början för att övergå till mörka vintergröna tallar och granar, detta för att ge känslan av lätthet i början av vandringen för att bli mörkare och allvarligare mot slutet (ibid).

Strängt utanpå, lätt innanför

Lewerentz ritade Riksförsäkringsanstalten i Stockholm som stod färdigt 1932 (Bedoire et al. 2017). Byggnadens fasad skildrar ett uttryck av sträng slutenhet med ett rutnät av fönster i perfekt linje. Den uppfattas regelstyrd och framstår med en rigorös korrekthet. Byggnadens entré är en mörk korridor som leder in till en oval uteplats där det är luftigt, lätt, transparent och rörligt (ibid). Likt vandringen från mörker till ljus förmedlar vandringen olika upplevelser och rumslighet men i detta exempel utifrån materialets uttryck och formgivning.

Gyllene snittets talserie

Lewerentz arbetade med den klassiska talserien 1, 1, 2, 3, 5, 8, 13, 21... som geometriskt gestaltas i gyllene snittets harmoniska rektangelform (Bedoire et al. 2017). Lewerentz ansåg att det klassiska talsystemet var generellt applicerbart och hans intresse för matematiska beräkningar av proportioner framträder i Uppståndelsekapellets och Riksförsäkringsanstaltens arkitektur, samt i samspel med klassicistiska former på Östra kyrkogården i Malmö (ibid). Uppståndelsekapellet är byggt som en rektangel där kortsidan är 8 m bred och 1,3 m hög vilket utgör talen 8 och 13 i gyllene snittets talserie (Johansson & Galli 1996). Kapellets inre mått, som gavlar och väggar, utgör även tal från denna talserie (ibid).

Detaljer

Lewerentz gav sig ofta in på detaljer tidigt i gestaltningsprocessen (Ahlin 1985). Han granskade, ändrade och var perfektionistisk i sitt detaljerande (ibid). Alla detaljer arbetades noggrant igenom innan byggstart där minsta detalj kunde ha avgörande effekt på slutresultatet (ibid). Detaljerna kunde bli små, knappt märkbara till en början, eller en punkt där ögat kan fästa sig vid (ibid). Exempel på detaljer kan vara hur små formade fönster sitter mot fasaden, hur texter på skyltar utformades eller hur små gallergrindar smyckas med blomslingor (Carmel & Sandin 2012).

Fönster

Fönster var något Lewerentz arbetade med under slutet av sin karriär då han utvecklade arbetet med sitt företag Idesta (Ahlin 1985). Under 20 år utvecklade Sigurd Lewerentz fönster åt andra arkitekter, stora rullande fönsterpartier, dörrar och fönster till Stockholms tunnelbana som var avancerade lösningar för tiden (ibid).

Inom kyrkogårdar designade Lewerentz fönster som utstrålar ett eget uttryck på byggnaderna. Ett exempel är Uppståndelsekapellet i Skogskyrkogården, asketiska fasader som endast bryts av de olikformade, små fönstrena som upplevs slarvigt placerade (se figur 5) (Johansson & Galli 1996). Fönstren framstår som små detaljer i mönster som inte ger insyn till vad som finns innanför (ibid). Byggnaden skildrar således abstrakta proportioner som är svåra att avläsa och inger ett kyligt, perfekt uttryck som även skildras i Lewerentz skugglösa ritningar (ibid).

Figur 5. "Skogskyrkogården 035". Fönster på Uppståndelsekapellet i Skogskyrkogården i Stockholm. Till vänster på kapellet fasad syns de oregelbundna fönstren. Bild: Hans Lindqvist (2012-06-24) (CC BY-SA 3.0).

Siktlinjer

Lewerentz arbetade med axialitet och knutpunkter vid utformning av landskap (Ahlin 1985). Han hämtade inspiration från romerska antiken och skapade något

eget som blev precist och strängt. Detta formspråk gjorde att hans gestaltade landskap utstrålar en storslagenhet med långa siktlinjer (ibid).

I Skogskyrkogården i Stockholm har Lewerentz designat genomtänkta raka stigar som leder blicken mot viktiga punkter inom begravningsplatsen (se figur 4) (Ahlin 1985). Även Ruds kyrkogård i Karlstad och Östra kyrkogården i Malmö har rak axialitet med gravkvarter som följer ett tydligt rutnätsmönster och långa raka siktlinjer som ska leda blicken och besökaren mot ett mål inom kyrkogården (ibid).

Färg

Johansson och Galli (1996) hävdar att Lewerentz ville skapa en miljö på kyrkogårdar där det inte fanns en tvekan om att döden var något att dölja. Vidare menar författarna att ett sätt för honom att gestalta detta var genom val av färg där färgerna skulle kontrastera mot varandra beroende på dess platsspecifika betydelse. Vidare menar de att han använde sig av mörka färger och kontrasten mellan svart och vitt för att skapa en dysterhet och ett sätt att föra döden på tal. Bedoire et al (2017) hävdar att färgsättningen var ett av Lewerentz viktigaste uttrycksmedel då han kunde kombinera kulör och upplevelsen av ljuset. I hans design av Riksförsäkringsanstalten kan en sådan färgpalett urskiljas där han använde crémegult, petroleumblått, vitt, svart, mörkt grågrönt, grafitgrått och tegelrött och ytorna var av blank och matt ton som noga placerades utifrån dess kontraster (ibid).

Vegetation

Campo-Ruiz (2015) påstår att Lewerentz växtval var genomtänkt och enkelt samt användes för att skapa rumskänsla och kontrast mellan ljus och mörker. Runt Östra kyrkogården i Malmö anlade Lewerentz vegetation för att skärma av den från omkringliggande landskap (ibid). Ahlin (1985) hävdar att detta var ett tillvägagångssätt i syfte att skapa begravningsrum där vegetationens lummighet sätter en lugnande prägel för besökaren och suddar ut landskapet bakom vegetationen. Vidare menar Ahlin att växtvalen för kyrkogården var av inhemska arter typiska för regionen, såsom bok och ek i alleéerna runt begravningsplatsen medan lind och Pyramidpoppel stod för landmärken inom platsen.

I Skogskyrkogården i Stockholm gallrades tallar i stammarnas lägre parti för att skapa mer ljus och färgverkan i skogspartierna (Ahlin 1985). För att komplettera den slutenhet som förlorades med gallring planterades granar som en ridå undertill. I Dalgångar och gläntor planterades oxel, björk, ek, rönn och hägg för att skapa en ljus kontrast mot den mörka barrskogen. Lewerentz gjorde få omvandlingar av platsens växtlighet och de få inplanteringar som skedde var väl valda (ibid).

Naturgivna förutsättningar

Lewerentz och Asplunds förslag till Skogskyrkogården i Stockholm har en karaktäristik som bevarar områdets vackra och naturliga egenskaper (Carmel &

Sandin 2012). Liknande karaktäristik finns även inom kyrkogården i Rud, Karlstad där platsens naturgivna förutsättningar satt prägel på utformningen (Lewerentz 1997). Området för Ruds kyrkogård är av kuperad mark med en grusås och berg som löper i nordsydligt väderstreck vilket gav arkitekten en naturlig riktning att arbeta i (ibid). Genom att bevara höjdskillnaderna på platsen skapade Lewerentz dramatik i landskapet (ibid).

En anledning att Sigurd Lewerentz vann tävlingen för utformningen av Östra kyrkogården i Malmö 1916 var hans omhändertagande av de naturgivna förutsättningar som återfinns på platsen än idag (Lewerentz 1997). Platsen bestod, innan kyrkogården anlades, av åker och ängsmark där Lewerentz valde att bevara delar av ängsmarken i sin gestaltning (Campo-ruiz 2015). Lewerentz utnyttjade även de naturgivna förutsättningarna genom att anlägga kyrkogården efter den ås som löper i västöstlig riktning genom området (ibid). Han skapade en nordlig och sydlig begravningsplats med åsen som avskiljare (ibid). Åsen inspirerade Lewerentz till namnet på tävlingsförslaget som var "ås" (ibid).

Trappor

Billie et al. (2015) hävdar att Lewerentz ritade en trappa till Uppståndelsekapellet i Skogskyrkogården i Stockholm som följer de naturliga förutsättningarna på platsen. Billie et al. menar att trappan följer kullens form och har noga utvalda proportioner mellan steghöjd och stegbredd för att skapa en bekväm vandring som blir lättare desto högre upp på kullen vandrigen skedde. Symboliken var att sinnet blev lättare desto närmare himlen man kom (ibid). Lewerentz gjorde även en trappa som går upp mot en meditationsplats på Skogskyrkogården i Stockholm utifrån samma princip men känslan av lätthet stärks av dess utsikt (Johansson & Galli 1996).

Vad vi tar med oss till gestaltningen

I detta stycke sammanfattas ovanstående kapitel till ledord. Genom diskussion mellan uppsatsförfattarna togs ledorden fram för vad som ansågs vara av betydelse för att få ett uttryck i Lewerentz anda, samt vad som ansågs vara möjligt att genomföra på minneslunden i Östra kyrkogården i Malmö. Ledorden sammanställs till ett ramverk som ligger till grund för gestaltningen. Studien framställer att gestaltningen ska innefatta *vandringen från mörker till ljus* vilket kan uttryckas med *ljusa björkar och mörka granar*. Gestaltningen ska innefatta ett uttryck av *strängt utanpå och lätt innanför, gyllene snittets talserie* och ha noggrant valda *små detaljer* vilket kan uttryckas med *olikformade små fönster*. Det ska finnas *en punkt att fästa ögat vid och siktlinjer*. Val av vegetation ska vara av *inhemska arter* där *vegetation kan användas för att skapa rumskänsla*. De växter som väljs ska vara *få, väl valda växter*. Gestaltningen ska visa på att *kontrastera mellan svart och vitt*, utgå från platsens *naturgivna förutsättningar* och ska innefatta en *trappa med noga utvalda proportioner*.

3.2. Kyrkogårdars framtida funktion

För att arbetet ska se till framtidens behov av funktion behandlar detta kapitel till största del litteratur av Sörensen och Wembling (2008) som redogör för städers förtätning, hur kyrkogårdar eftertraktas som gröna ytor i städer, symbolers betydelse och utveckling inom kyrkogårdar samt framtida valmöjligheter till nya begravningsätt.

För att se till hur kyrkogårdar kan utvecklas behöver man blicka bakåt (Sörensen & Wembling 2008). Samhället växer i exponentiell takt och kyrkogårdar behöver utvecklas efter de nya behov som nutid och framtid ställer, samtidigt som historiska aspekter bör bevaras. Befolkningsökning har länge varit en faktor varför kyrkogårdar utvecklas (ibid). Sörensen och Wembling (2008) berättar att under 1700-talet ökade Sveriges befolkning. Till detta behövde kyrkogårdarna anpassas med nya gångar och rader och därtill ökade skötselbehovet. Nya förebilder och ideal för kyrkogårdarna uppstod där långa trädrader infördes och parkliknande trädgårdskultur smyckade gravplatserna. Arkitekturen i kyrkogårdarna blev än viktigare att hålla raka och tydliga för besökarna. Nya siktlinjer, raka gångvägar och kvarter samt noga måttade gravstenar infördes (ibid).

Vidare menar Sörensen och Wembling (2008) att under 1800-talet utvecklades kyrkogårdarna till en lummigare karaktär, vars stil härstammar från den engelska landskapsparken. Landskapet fick en mjukare form och nya exotiska träd planterades som ofta uttryckte en känsla av sorg med hängande paraplyform. Under 1900-talet kom rationalisering av kyrkogårdar, där ofunktionella häckar och rabatter togs bort, nya gräsytor tillkom och gruset krattades i mönster. Samhällets nya behov av rekreation och ökande intresse för naturområden formade kyrkogårdarna vilket resulterade i anläggningen av nya kyrkogårdar anpassade efter behoven, exempelvis skogskyrkogårdar med en naturlig karaktär (ibid).

Sörensen och Wembling (2008) hävdar att dagens befolkning växer snabbare än någonsin och behoven av funktionella kyrkogårdar ökar därmed i rasande fart. Städers tillväxt ökar behovet av grönytor samtidigt som förtätningen tar befintliga grönytor i anspråk allt eftersom ny bebyggelse tillkommer. Kyrkogårdar kan inte tas i anspråk för ny bebyggelse då de är fredade ytor. Kyrkogårdar utgör därmed kvarstående grönytor i städerna som blir allt mer eftertraktade (ibid).

Vidare hävdar Sörensen och Wembling (2008) att kyrkogårdars utveckling även påverkar symboler och deras estetik. De menar att symboler har en stark koppling till specifika religioner som på senare tid nedtonas på grund av kyrkogårdens utveckling till att bli en yta för alla. Bonander² förtydligar att många kyrkogårdar

² Jan Bonander, Kyrkoherde på Ljusnans pastorat, telefonsamtal 2 februari 2021.

idag erbjuder gravplatser för alla, oavsett religion, och anonyma gravplatser fria från religiös hemvist. Det finns därför ett behov för kyrkogårdar att utveckla symboler och vad dessa uttrycker. För att skapa en känsla av högtidlighet fri från religiös hemvist skulle nyskapade symboler kunna inspireras från gravmonument förr och formas till nya monumentala uttryck (Sörensen & Wembling 2008). En stark utformning kan utstråla evighet och upplevas som något respektfullt bortom människans egen mortalitet (ibid). Kyrkogårdars utveckling som grönområden för rekreation ökar känslan av trygghet och glädje, vilket samtidigt inte bör påverka dess funktion som gravplats där sorg ska få komma till uttryck (ibid). Kyrkogårdar bör därför utvecklas till en plats för känslor där natur, monumentalitet, avskildhet och kontemplation kombineras (ibid). Det bör finnas olika upplevelser som ger vision för både liv och död, "Då blir kyrkogården den bro mellan levande och döda som den skall vara." (Sörensen & Wembling 2008:93).

Sörensen och Wembling (2008) påstår även att kyrkogårdar utvecklas utifrån hur människor lever idag jämfört med förr. De menar att människor flyttar till nya orter varpå familjen eller släkten delas upp på olika platser. En grav kräver skötsel från respektive familj vilket blir ett problem när släkten delas upp på olika orter. Sveriges utveckling som mångkulturellt land innebär att olika seder och traditioner framkommer och därmed efterfrågas nya önskemål av gravskick i högre grad. Nya begravningssätt införs med gravskick som askgravlunder, askgravplatser och urngravplatser. Kyrkogårdar formas utifrån dessa samtida behov. Kyrkogårdsförvaltningen är skyldiga till att se till att nya valmöjligheter efterlevs på kyrkogårdarna samtidigt som kulturhistoriska värden bevaras. "Kyrkogårdar ska på en gång spegla både historien och samtiden och bevara och skapa vårt gemensamma kulturarv" (ibid: 94). Även utifrån Förenta Nationernas utvecklingsprogramms agenda 2030 har Sveriges regering tagit fram riktlinjer för utveckling av kulturmiljöer till att vara angeläget för alla (Finansdepartementet 2018).

Kyrkogårdar är kulturmiljöer och skyddas av kulturmiljölagen vilket gör att deras utveckling är långsam och inte sker i stor utsträckning (Sörensen & Wembling 2008). Detta kan vara en positiv aspekt utifrån att besökare kan få känna igen sig på platsen och därmed vara en del av samhörigheten oavsett hur länge sedan det var de besökte den. Igenkänningsfaktorn och känslan av samhörighet ökar känslan av trygghet till platsen och de andra besökarna. Att få ha valmöjlighet att sätta snittblommor eller att få ta hand om sin egen grav stärker känslan av trygghet (ibid).

Vad vi tar med oss till gestaltningen

Följande ledord är en sammanfattning av kapitlet för att skapa en gestaltning av en minneslund som anpassas till tiden: förr, nu och framtiden. Litteraturen framställer att *inspiration från tidigare gravmonument* är en metod för att skapa ett nytt

monumentalt uttryck som är *fritt från religiös hemvist*, att det är viktigt på en kyrkogård att *betona glädje men också sorg*, att tillföra *nya begravningssätt* då fler människor önskar en ny gravform och att det finns ett *ökat behov av begravning i takt med att befolkningen ökar*.

3.3. Östra Kyrkogården i Malmö

Campo-Ruiz (2015) skriver att uppkomsten av Östra Kyrkogården i Malmö har sina rötter från tidigt 1900-tal. Malmös befolkning fördubblades mellan 1890 och 1915 till 100 000 invånare och därmed uppstod behovet av en ny begravningsplats. Stadsbyggnadskontoret med Anders Nilsson som ansvarig stadsplanerare började tillsammans med Svenska kyrkan ta fram planer för den nya kyrkogården och utsåg ett område utanför staden som lämpligast, där marken var billigare och större områden kunde nyttjas till kyrkogård (ibid).

Svenska kyrkan utlyste 1916 en öppen designtävling för den nya kyrkogården i Malmö. I tävlingen deltog Sigurd Lewerentz, som vann tävlingen med sitt förslag "Ås". Förslaget tog till vara på platsens naturliga förutsättningar genom att bevara topografin, ängsmark och skapa avgränsade rum från staden med vegetation (ibid).

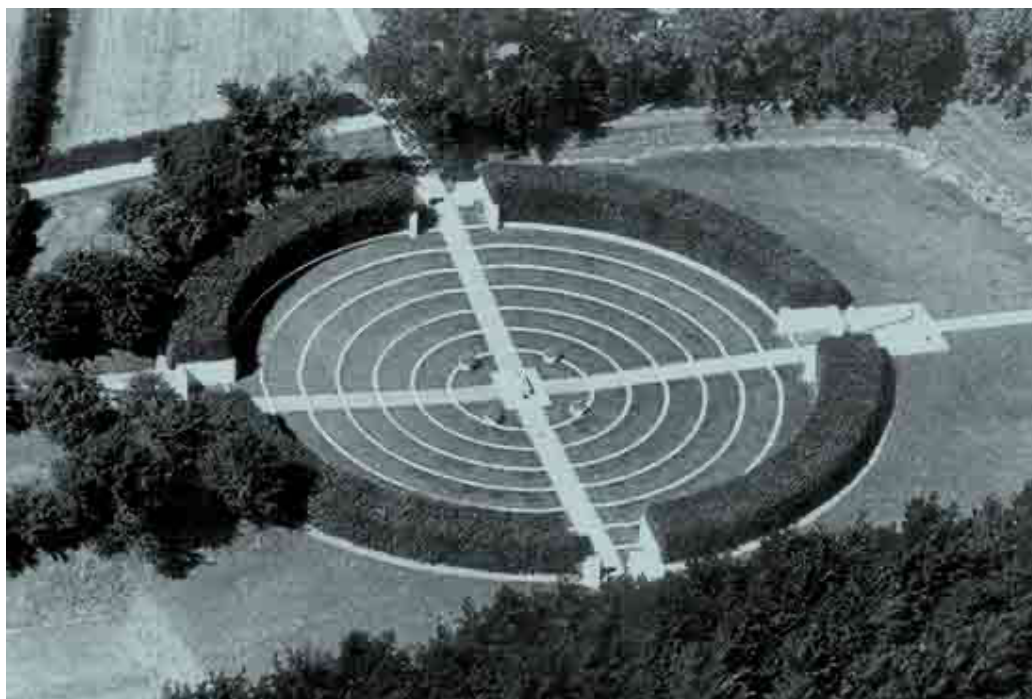
Campo Ruiz (2015) hävdar att Lewerentz ville skapa en fredlig och lugn plats i kyrkogården. Han anlade vegetation för att hålla en sluten karaktär utifrån sett, vilket kontrasterar mot hans idé om att hålla den gravsatta kyrkogården öppen innanför med låga häckar och jämnhöga gravar. Gravstenarna skulle vara i samma höjd ur ett estetiskt perspektiv, för att spara på kostnader, men även anpassat för det politiska skiftet under den tiden. Ett nytt tillvägagångssätt med gravstenarna var aktuellt för Lewerentz då han engagerade sig i egalitarismen. Egalitarismen inspirerade Lewerentz och många andra kyrkogårdsplanerare att under tidigt 1900-tal ändra synsättet på gravarna då de upplevdes framstå som skrytsamma monument för de rika vilket de fattiga ställdes i motsats till. Lewerentz ville därtill använda häckar på kyrkogården för att hålla en jämn nivå och frångå de skiftande vertikala höjder som individuella gravar kunde medföra. De jämnhöga häckarna skulle rama in de intima utrymmen som fanns i kyrkogården och samtidigt hålla en storslagenhet i större skala som kompletterades visuellt med bokträd (ibid).

Campo-Ruiz (2015) hävdar att Lewerentz använde landskapet till fullo och ville att Östra kyrkogården skulle formas efter hur samhället utvecklades; med sociala trender, tillgänglighet och urbana förändringar. Ett tillvägagångssätt där kyrkogården skulle vara tillgänglig för alla var ovanligt under 1900-talet men har efterfrågats i ökande grad i samband med socialdemokratins framväxt (ibid). Idag finns otillgängliga

trappor inom kyrkogården som ursprungligen gestaltades av Lewerentz. Löfgren³ berättar att dessa trappor fortfarande är otillgängliga i syfte att bevara Lewerentz anda. Han påstår däremot att tillgängligheten till kyrkogården är utvecklad med bilväg in genom den norra ingången av kyrkogården, vars ingång bara är stängd för bil om natten men besökare kan komma in dygnet runt.

Löfgren⁴ berättar att andelen som kremeras har ökat genom åren och uppnår idag 83% av de som begravs på Östra kyrkogården. Kistgravar har ersatts med urn- och askgravar och fler personer väljer minneslunden för att få en anonym begravning som sköts om av kyrkogårdsförvaltningen. Kyrkogårdens yta begränsas av hur många kistgravar som får plats. Löfgren menar att de nya begravningsmöjligheterna bidrar till att mindre yta tas i anspråk och fler kan jordfästas inom kyrkogården. Vidare berättar Löfgren att nya begravningsytor med ett modernt tänk är önskvärt vid minneslunden för att tillgodose framtidens funktion.

Minnesplatsen var ursprungligen en ceremoniplats ritad av Sigurd Lewerentz (se figur 6) (Billie et al. 2015). Vid ceremoniplatsen anordnades begravningsceremonier för att samla människor på en annan plats än vid graven då Lewerentz ansåg att angränsande gravar kunde komma till skada vid ceremonier utomhus på gravfälten (ibid).

Figur 6. "Ceremoniplatsen". Tidig bild på Östra kyrkogårdens dåvarande ceremoniplats med en katafalk i mitten. Bild: © Kyrkogårdsförvaltningen i Malmö 2020.

³ Maximilian Löfgren, Landskapsingenjör på Malmö pastorat, samtal vid platsbesök den 19 februari 2021.

⁴ Maximilian Löfgren, Landskapsingenjör på Malmö pastorat, samtal vid platsbesök den 19 februari 2021.

Malmö stad har utvecklats sedan kyrkogården anlades. Löfgren⁵ menar att stadskärnan har flyttat i samband med stadens utbredning vilket har inneburit att besökare börjar komma in från annat håll och andra entréer. Kyrkogårdens huvudentré var ursprungligen i den södra delen av kyrkogården men i samband med stadskärnans ändrade läge börjar besökare komma från andra håll. Minneslunden har även påverkats av detta. Huvudentrén var ursprungligen från östra ingången till minneslunden men är numera på den västra sidan där de tillgängliggjort entrén. Löfgren berättar även att det kommer allt fler besökare idag till minneslunden. Dessa är inte bara där för att sörja utan även för att motionera, gå ut med hunden eller bara passera.

Vad vi tar med oss till gestaltningen

Följande ledord är en sammanfattning av kapitlet för att skapa en gestaltning som följer Östra kyrkogården i Malmös karaktär, arkitektur och läge. Genom intervjuer och litteratur framställdes att *tillgängligheten* på platsen var undermålig och inte *följde samhällets utveckling* med tillgänglighetsanpassning för människor med funktionsvariation, samtidigt som arkitekturen ska bevaras med *Lewerentz otillgängliga trappor*. Gestaltningen ska bevara karaktären med *jämnhöga gravstenar* som skapar en *visuell storslagenhet* på begravningsplatsen. Gestaltningen ska tillföra *nya begravningsytor* för den ökande andelen kremeringar och återspegla den *ursprungliga ceremoniplatsen* som tidigare fanns på platsen.

⁵ Maximilian Löfgren, Landskapsingenjör på Malmö pastorat, samtal vid platsbesök den 19 februari 2021.

4. Resultat

Utifrån samtliga använda metoder presenteras resultatet nedan. Först redovisas platsanalys som leder fram till gestaltungsförslaget för minnesplatsen på Östra kyrkogården i Malmö som presenteras därefter.

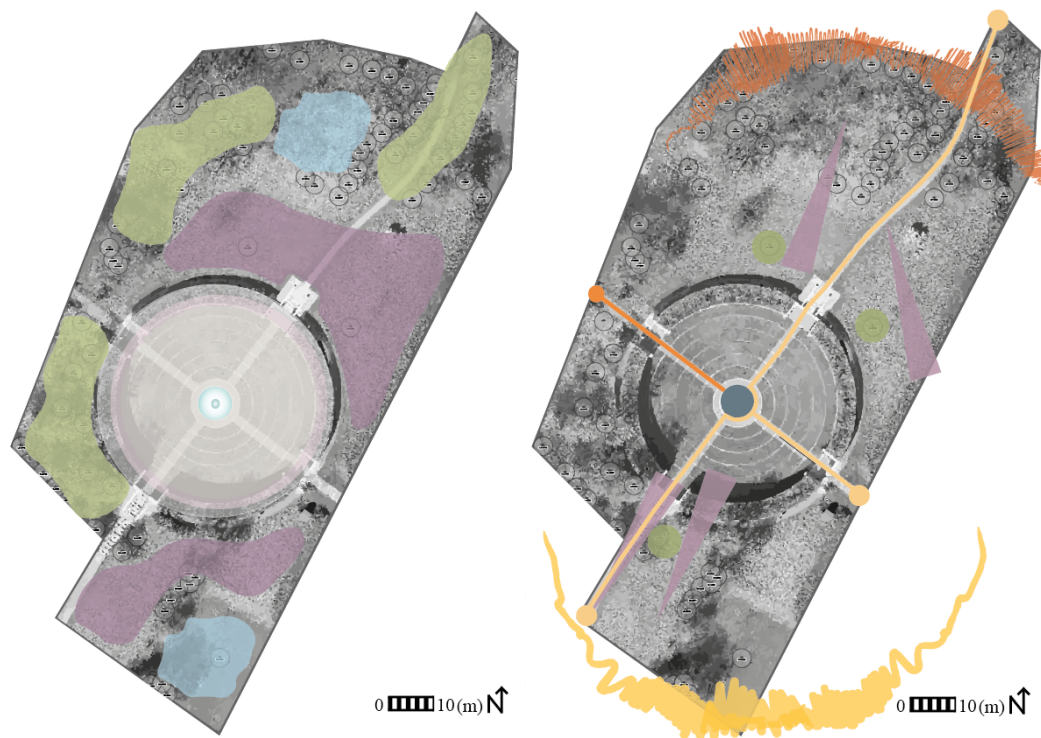
4.1. Platsanalys

Nedan sammanställs resultatet av platsbesöket på Östra kyrkogården i Malmö. Resultatet av Berglunds (1994) analysmetod presenteras i löpande text uppdelad över minnesplatsen och minneslunden där de kursiva orden utgör de variabler som metoden presenterar och som är sammanfattade i tabell 1 nedan. Två analyskartor presenteras för att förtydliga rumsligheter och riktningar (se figur 7, figur 8). Platsanalysen sammanfattas i ledord för vad vi tar med oss till gestaltningen. Dessa ledord är framtagna från vad platsen behöver utveckla/ändra utifrån analysen.

Tabell 1. Sammanfattning av huvudgrupper och variabler utifrån Berglunds analysmetod.

Huvudgrupper	Variabler
Läge	Rymd
	Högt beläget
	Utsikt
	Innesluten
	Avskärmat från trafik
	Avskärmat från vardagens brus
	Visuell kontakt med kapell
Gestaltning	Rumskänsla
	Ostördhet
	Enkelhet
	Mjukhet
	Solljus
	Känsla
	Stillhet
	Andlig tyngd
	Centralpunkt

Vegetation	Värme
	Grönska
	Lummighet
	Majestätiska träd
Klimat - årstider	Enkelhet i arter
	Skiftningar ljus - skugga
	Solljuset
	Vinterskrud
Symboler	Kyrka
	Symboliska träd
	Cirkel
	Vatten
Andlighet	Sten
	Landskapet – naturen
	Marken, vatten, ljudet
	Gammal kyrkogård
Känslor	Evighet
	Lugn
	Död och sorg
	Tystnad
	Frihet
	Trygghet
	Frid
	Mystik
Material - utrustning	Jordningsområde i gräs
	Bänkar med tyngd
	Blomhållare
	Djup grönska
	Gångar i naturmaterial

Teckenförklaring

	Lummigt grönskande rum		Buller från närliggande väg
	Öppet rymligt rum		Utsikter och siktlinjer
	Slutet ostört rum		Solens vandring
	Inneslutet rum med andlig tyngd		Majestätiska träd med symbolvärde
	Central punkt med dragningskraft		Smyckningsplats med vatten
			Tillgänglig entré och gångväg
			Ej tillgänglig entré och gångväg

Figur 7. (vänster) Analyskarta som visar olika rumsligheter inom minnesplatsen för att tydliggöra Berglunds analys. Illustration: Viktor Israelsson 2021.

Figur 8. (höger) Analyskarta som visar analyserade delar av minnesplatsen utifrån Berglunds analysmetod. Illustration: Viktor Israelsson 2021.

4.1.1. Minnesplatsen

I norra delen av kyrkogården ligger minnesplatsen *upphöjd från omgivande landskap* och inbäddad i en ås vilket medför en känsla av *inneslutenhet* och *avskärmning från vardagens brus*. Åsens topografi ger den nuvarande gestaltningen en *mjuk* form som i kombination med omslutande vegetation skapar en *lummig* karaktär. Topografen som råder i området gör befintliga gångvägar komplicerade för människor med funktionsvariation att förflytta sig på (se figur 8).

Platsen upplevs storslagen och *rymlig* med dess ansenliga mått. *Rymden* och öppenheten gör platsen *solig* under större delen av dagen. Träd i öst *skuggar* under morgonen och åsen skärmar av solen under kvällstid vilket ger viss *skiftning mellan skugga och ljus*.

Platsens höjdskillnader ger möjlighet till *utsikt* från olika punkter men *visuell kontakt med kapell* saknas. Under *sommarhalvåret* begränsas samtlig utsikt från platsen av vegetationens lövverk. *Avskärmning* av omgivande träd och dess inramande kullar gör att buller hindras i viss mån från närliggande bilvägar men upplevs påverka den *andliga* känslan (se figur 9).

Figur 9. "Öppet rymligt rum". Bild tagen mot den norra delen av minnesplatsen från den västra ingången. Den högsta kullen är bakom den unga boken. Höjderna och vegetationen gör att platsen ramar in och buller hindras i viss mån. Fotografi: Viktor Israelsson (2021-02-18).

Rumsligheterna skapas av topografen som avgränsar rummen från varandra med sänkor, höjder och slänter. De slutna ostörda rummen (se figur 7) omges av slänter från flera håll vilket ger en känsla av *trygghet* och *frid*. I de öppna rymliga rummen (se figur 7) infinner sig känslan av frihet och de har siktlinjer utåt. De lummiga grönskande rummen (se figur 7) har tätt omslutande vegetation som ger en känsla

av outtalad *mystik* som kan förstärkas med att nya associationer tillförs till platsen. Detta kan vara till exempel genom en symbolisk sten för evighet, vilket saknas på platsen. Minnesplatsens vegetation utgörs av enkla artval som bok, ek, apel, platan och kastanj. I området utanför minnesplatsen finns riklig grönska med stora gamla träd av bok men träden inom minnesplatsen är ännu juvenila. Trädens unga ålder gör att det saknas en tydlig symbolik till liv och *evighet*. Löfgren⁶ hävdar att samtliga träd inom kyrkogården är inom område för biotopskydd, vilket innebär att det råder förbud mot att utföra åtgärder som kan skada naturmiljön. Inom området finns även en biodepå som ger ett habitat för insekter.

Minnesplatsen anlades för 100 år sedan och har omformats sedan dess uppkomst vilket gör att platsen upplevs nyare. Variabeln för *landskapet - naturen* som innebär att platsen bär på en historisk kontinuitet med andliga dimensioner går ändå att uppleva på platsen trots dess korta historia.

Gräsyterna är av ängsmark och klippt gräsmatta. Dessa är välvårdade gröna och mjuka. Längs grusgångarna är gräset klippt ca en meter in. Gångvägarna är belagda med stenmjöl och rött och svart singel vilket är återkommande genom hela kyrkogården. Stenmjölet ansamlas inom vissa områden vilket påverkar tillgängligheten och ökar skötselbehovet.

4.1.2. Minneslunden

Minneslunden upplevs pompös och nästintill ekande. Det är en *cirkulär*, luftig plats med andlig tyngd där *stillsamhet* råder. Fyra axiella gångvägar i stenmjöl med varsina likformade entréer leder med svag gradient mot minneslundens *centralpunkt* som är en *cirkulär* damm. Enbart den västra entrén (se figur 8) in till minneslunden går att använda med rullstol eller rullator.

Dammen fylls med *vatten* under sommarhalvåret medan under vinterhalvåret smyckas den av granris likt en mjuk matta. Vattnet under sommarhalvåret ger en känsla av *lugn* och *stillsamhet*. Längs med dammens kant kan blommor läggas för att få vatten, vilket fungerar som *blomhållare*. Dammen ligger i marknivå vilket försvårar för människor med begränsad rörlighet att lägga ut blommor. Gångvägen i stenmjöl runt dammen omringas av *mjuka gröna gräsytor* där nedgrävning av askor sker.

En vit betongmur och en avenbokshäck med bronsfärgade löv kvar under *vinterhalvåret* skyddar platsen och skapar *rumskänsla*. *Rumskänslan* stärks med den höga trädraden i öst och *innesluter* platsen från sin omgivning (se figur 10). De breda häckarna i kombination med muren vid entréerna ramar in och skärmar av

⁶ Maximilian Löfgren, Landskapsingenjör på Malmö pastorat, samtal vid platsbesök den 19 februari 2021.

insyn från lägre punkter i landskapet vilket stärker känslan av *ostördhet* och *lugn* till minneslunden. Sikt ut från minneslunden är begränsad till entréerna eller upp mot himlen.

Figur 10. "Entré till minneslunden". Västra entrén in till minneslunden. Inramningen utgörs av häckar och mur, och rumskänslan stärks av de höga trädraderna i öst. En gradient mot mitten av minneslunden skapar en dragningskraft nedåt. Fotografi: Ellen Eriksson (2021-02-18).

Minneslunden har totalt åtta bänkar med sitt-riktningen mot smyckningsplatsen i mitten. Väggen bakom sittplatserna ger en skyddande effekt. Sittplatserna är i trä och upplevs sakna tyngd (se figur 11). Den bruna färgen på bänkarna går emot enkelheten i minneslundens gestaltning. Från bänkarna finns en perifer rymd och storslagenhet att se, men här upplevs det saknas en tydlig punkt att fästa blicken vid för att känna någon stillsamhet.

Figur 11. "Entrébänk". En av bänkarna invid en av entréerna in i minneslunden. Sittplatserna är i trä och upplevs sakna tyngd. Fotografi: Ellen Eriksson (2021-02-18).

Minneslundens murar och dess form skapar monumentalitet, *enkelhet*, kyla och tyngd till platsen. De formklippta häckarna som löper parallellt alldeles bakom kompletterar upplevelsen, dock med en varmare nyans under sommarhalvåret.

Vad vi tar med oss till gestaltningen

Följande ledord är en sammanfattning av kapitlet för att skapa en gestaltning som relaterar till platsens befintliga värden och för vad platsen behöver bevara, utveckla eller ändra. Analysen framställer att gestaltningen ska bevara/utveckla *platsens utsikt* och reducera buller genom *avskärmning*. Gestaltningen ska skapa en *tyngd* - vilket kan göras med *en symbolisk sten* och *bänkar med tyngd*. Gestaltningen ska innefatta platser med *skugga* och *soligt läge*, bevara *träd med symbolik till liv* och det ska tillföras en *punkt att fästa blicken vid*. Gestaltningen ska även innefatta *rumskänsla, mystik, stillhet och enkelhet*.

4.2. Ramverk

I den punktade sammanfattningen nedan redovisas det ramverk som ligger till grund för gestaltungsprocessen och därmed gestaltungsförslaget. Samtliga ord i punktlistorna kommer från de ledord som sammanfattats i slutet av kapitel 3.1, 3.2, 3.3, 4.1 samt tävlingens förutsättningar som behandlas i kapitel 1.3.

Kapitel 1.3 Tävlingsens förutsättningar

- Gräsytor innanför minneslundens område är gravplats och ska bevaras.
- Smyckningsplatsen ska rymma snittblommor och ljus.
- Platsen ska ha tillgång till sittplatser året runt.
- Det ska finnas tillgänglighet i åtanke.
- Förslaget ska beakta den kulturhistoriska miljön samt de arkitektoniska värden som finns på platsen.
- Symboler ska ha neutral utformning så att de ej kan kopplas till religion och politik.

Kapitel 3.1 Stilstudie

- Vandrigen från mörker till ljus.
- Ljusa björkar och mörka granar.
- Strängt utanpå och lätt innanför.
- Gyllene snittets talserie.
- Små detaljer.
- En punkt att fästa ögat vid.
- Olikformade små fönster.
- Siktlinjer.
- Vegetation för rumskänsla.
- Inhemska arter.
- Få, väl valda växter.
- Kontrast mellan svart och vitt.
- Naturgivna förutsättningar.
- Trappa med noga utvalda proportioner.

Kapitel 3.2 Framtida funktion

- Inspiration från tidigare gravmonument.
- Fritt från religiös hemvist.

- Betona glädje men också sorg.
- Nya begravningssätt.
- Ökat behov av begravning i takt med att befolkningen ökar.

Kapitel 3.3 Östra kyrkogården

- Tillgänglighet.
- Jämnhöga gravstenar.
- Visuellt storslagenhet.
- Följa hur samhället utvecklas.
- Otillgängliga trappor.
- Ursprungligen ceremoniplats.
- Nya begravningsytor är önskvärt.

Kapitel 4.1 Platsanalys

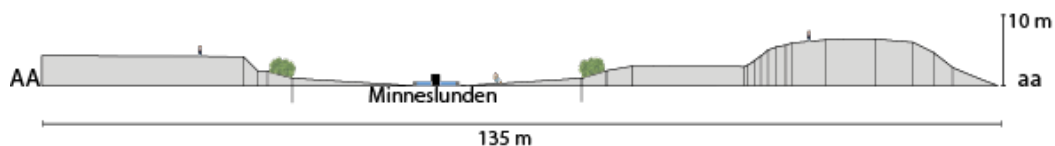
- Avskärmning.
- Tyngd.
- Skugga.
- Trädens symbolik till liv.
- En symbolisk sten.
- En punkt att fästa blicken vid.
- Rumskänsla.
- Mystik.
- Stillhet.
- Enkelhet.
- Soligt läge.
- Platsens utsikt.

4.3. Gestaltungsforlag

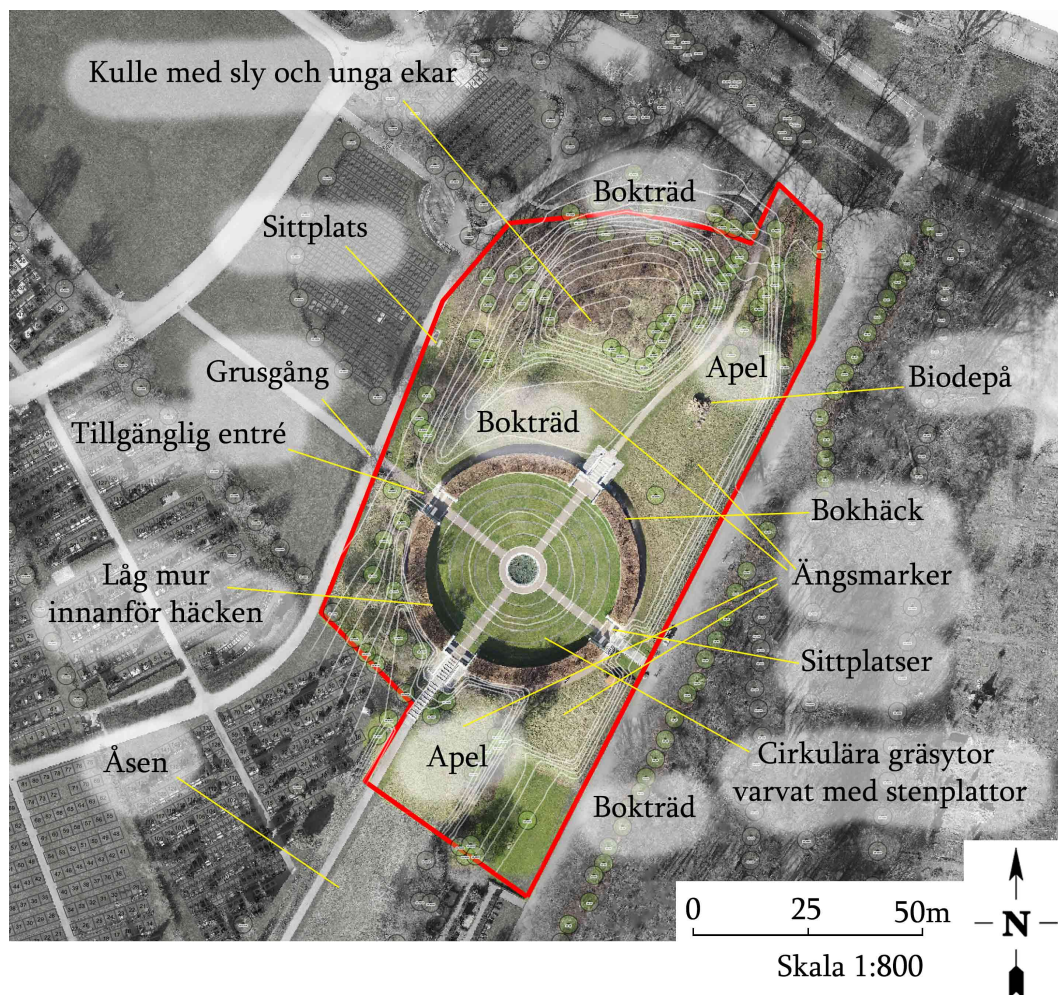
I detta kapitel presenteras forslaget som bygger på syftet att omgestalta minneslunden på östra kyrkogården utifrån Sigurd Lewerentz anda, kyrkogårdens framtida funktion och rådande förutsättningar på Östra kyrkogården i Malmö. Samtliga val forslaget presenterar kommer från ramverket och redogörs för i text och illustrationer. Utifrån platsbesöket presenteras en karta över befintlig situation. Kartans syfte är att jämföra mot de nya ändringar forslaget tar fram (se figur 14). Först beskrivs övergripande delarna gångvägar och vegetation. Sedan följer fyra olika områden som är nya askgravlunden (1), smyckningsplatsen (2), åsen (3) och sociala rummet (4). Varje del förtydligas med illustrationer.

Figur 12. "Illustrationsplan". Illustrationsplan som visar forslaget. Snitt och vy är utmarkerat och rumsindelning med utmarkerat med siffror. Illustration: Viktor Israelsson 2021.

Figur 13. "Snitt AA – aa". Visar områdets topografi och lutningar. Sikt från åsen bevaras genom att ytan framför monumentet lämnas fritt från träd. Illustration: Viktor Israelsson 2021.

Figur 14. "Befintlig situation av minnesplatsen". Kartan syftar till att jämföra mot de nya ändringar förslaget tar fram. Illustration: Malkolm Bonander 2021.

Gångvägar

Nya gångvägar föreslås för att förbättra tillgängligheten och rörligheten inom minnesplatsen (se figur 12). De nya längre gångvägarna följer en symmetri medan anslutande gångvägar enbart har skapats för att förbättra tillgängligheten. Gångvägarna anläggs med lutningar som möjliggör förflyttning med rullstol och rullator. Detta gör att östra entrén in till minneslunden blir tillgänglighetsanpassad.

Gångvägarnas markmaterial föreslås vara av stenmjöl i kornstorlek 0-5 mm samt röd och svart singel i kornstorlek 4-8 mm för att anknyta till kyrkogårdens nuvarande markmaterial.

För besökare som inte har minneslunden som mål, utan är där mer i rekreationssyfte, ger de nya gångvägarna en möjlighet att vika av före minneslunden och därmed inte störa människor i sorg. Gångvägarnas dragning medför att nya rum blir tillgängliga och ytor öppnas upp för rekreation inom minnesplatsen.

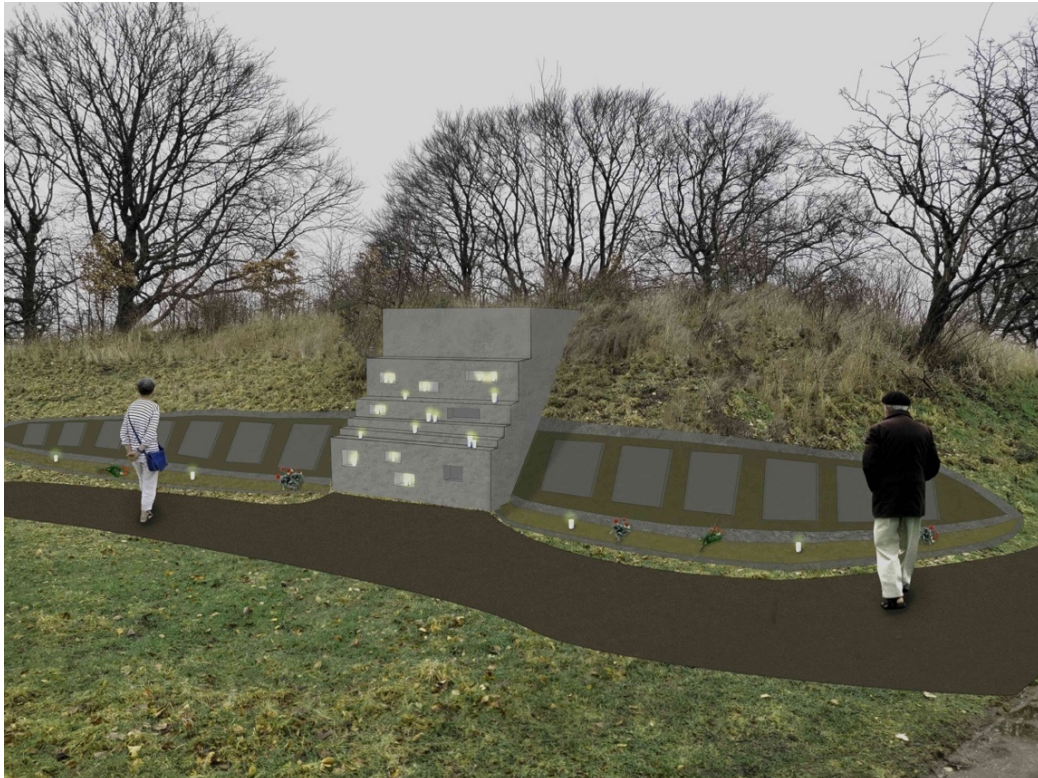
Vegetation

De nya träd som föreslås är björk, gran, bok, apel och ek för att bibehålla karaktären inom minnesplatsen. Inom minnesplatsens östra del har nya träd föreslagits för att förstärka rumsbildningen och avgränsa den tydligare från kyrkogården. Arterna som planteras är bok och ek för att förstärka symboliken och det lummiga grönskande rummet. Vid den nordliga entrén till minnesplatsen planteras apel för att förstärka det befintliga apelbeståndet och skapa en grönskande tunnel.

Nya askgravlunden

I minnesplatsens norra del anläggs en ny gångväg som löper längs med platsens högsta kulle. Gångvägen kopplas till den norra gångvägen samt den västra entrén in till minnesplatsen.

För att ge utökade begravningsmöjligheter anläggs en ny askgravlund vid kullens fot (se figur 15). Gravstenarna i den nya askgravlunden följer kullens form och därmed platsens naturgivna förutsättningar. Gravstenarna är jämnhöga för att knyta an till kyrkogårdens övriga gravstenar. Askgravarnas stenar är placerade i slänten i närhet till det nya gångstråket, så att besökare med lätthet kan överblicka dem. Besökare som vill smycka platsen med snittblommor kan göra det inom ett utrymme framför gravstenarna. Askgravlunden är ett modernt gravsätt som ger de sörjande en namnskyld att besöka. Varje gravsten har plats för 90 namn vilket ger 1170 nya begravningsplatser.

Figur 15. "Monumentet". Perspektiv över monument vid den nya askgravlunden i minnesplatsens norra del. Längs kullen löper de nya askgravarna och framför går gångvägen. Monumentet har små detaljer av fönster där gravljusen kan ställas. Illustration: Malkolm Bonander 2021.

Centralt vid askgravlunden anläggs ett monument. Monumentet är en trappa i grå granit. Trappan ska inte vara funktionell, utan ska fungera som en symbol för steget mellan liv och död, där de bortgångna och de levande kan mötas metaforiskt. Stegens proportioner bygger på gyllene snittets harmoniska form, där stegens höjdmått blir högre längre upp på monumentet. Vid samtliga steg finns möjlighet för att ställa gravljus. Det finns även små detaljer av fönster i form av infällda ljusnicher där ytterligare gravljus kan ställas. Fönstren är få, oregelbundet placerade och de är valda med inspiration från Lewerentz fönster på Uppståndelsekapellet (se figur 5). Monumentet är inspirerat av Sigurd Lewerentz trappor på Skogskyrkogården och Östra kyrkogården.

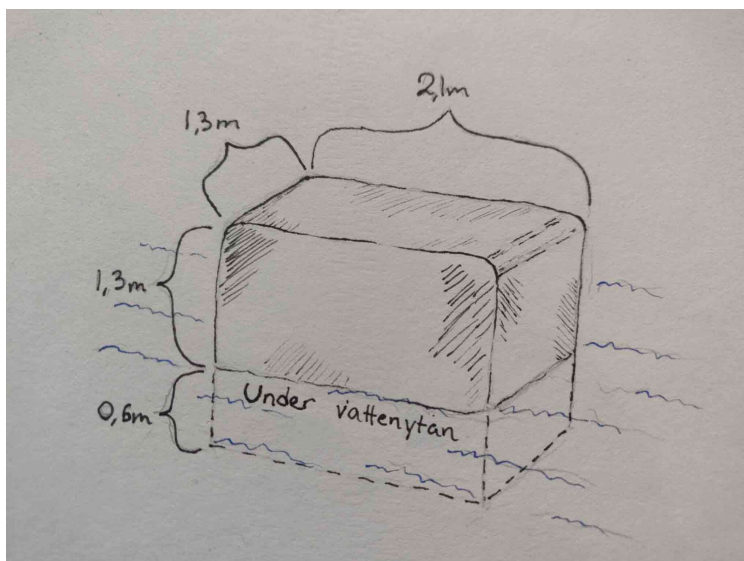
Utrymmet direkt framför monumentet lämnas fritt från träd för att bevara siktlinjen från åsen (se figur 13). Två nya sittplatser tillförs längs med den nya gångvägen, riktade mot kullen och askgravarna. Uppe på kullen planteras vita blommor för att koppla an till platsens mystik och ge möjlighet till associationer. Gräsyterna framför askgravlunden görs om till ängsmark för att knyta an till platsens ursprung och förstärka platsens känsla av frihet.

Minneslunden

Minneslundens cirkulära form bevarats i syfte att knyta an till dess ursprungliga form som den ritades av Lewerentz. Av tävlingens förutsättningar framgår det dessutom att gräsytorna är begravningsytor och därför ska bevaras. I enlighet med analysen bevaras även de inramande häckarna kring platsen, då de tillför en upplevelse av strängt utanpå och lätt innanför, där häckarnas raka linjer utgör ett hårt uttryck medan insidan av minneslunden upplevs andlig, lätt och luftig. Inramningen bygger på Lewerentz sätt att tänka, där besökaren som lämnar minneslunden återgår till de levandes värld igen.

Bänkar vid entréerna byggs in i muren vid entrérummen vilket ger en tydligare tyngd men även en enkelhet i utformningen. Från bänkarnas position blir utblicken mot mitten av minneslunden där smyckningsplatsen ligger. Ljushållarna vid entréerna till minneslunden tas bort.

Smyckningsplatsen behåller sin nuvarande cirkulära form men för att förstärka dess dragningskraft placeras en sten av svart granit centralt i dammen. Stenen symboliserar evighet och andlig tyngd. Dess mörka färg är ett sätt att inte vara rädd för att tala om döden, inspirerat från Sigurd Lewerentz. Stenen är även vald då platsen saknar en symbolisk sten enligt Berglunds analys. Dess form knyter an till ursprungsidén med en ceremoniplats där en rektangulär Katafalk återfinns i platsens mitt (se figur 5). Formen är även vald utifrån gyllene snittets harmoniska rektangelform. Stenens mått ovanför vattenytan blir således 1,3 m kortsidor och 2,1 meter långsida (se figur 16).

Figur 16. "Detaljbild av stenen". Stenens mått ovanför vattenytan är 1,3 m x 2,1 m. Illustration: Malkolm Bonander 2021.

Runt stenen bevaras vattnet men höjs upp 60 cm från ursprungshöjden och ramas in av en vit stenmur för att skapa kontrast mellan svart och vitt. Stenkanterna är upphöjda i syfte att förbättra tillgängligheten så att besökare lättare kan lägga snittblommor och hädanefter ställa gravljus (se figur 17). Längs stenkanternas innersida sitter blomfästen som gör att snittblommorna tillges vatten.

Figur 17. "Smyckningsplatsen". Perspektiv av smyckningsplatsen. Dammen centralt vid smyckningsplatsen har höjts upp för att göra det lättare för besökare att sätta snittblommor. I mitten av smyckningsplatsen finns en rektangulär svart sten som symboliserar evighet, andlig tyngd och visar på ett sätt att inte vara rädd för att tala om döden. Under vinterhalvåret fylls dammen med granris. Fotografi: Ellen Eriksson (2021-02-18), redigerad av Malkolm Bonander 2021.

Åsen

Åsens gångväg mot minneslunden från områdets södra del kantas av nyanlagda träd. Träden är av björk och gran för att knyta an till Lewerentz arkitektoniska uttryck, vandringen från ljus till mörker. Från åsen ska vandringen mot minneslunden upplevas ljus till en början, där björkarnas strila karaktär och ljusa färg utgör första intrycket. Längs vandringen ner mot minneslunden planteras granar för att skapa tyngd. I vandringens slut kommer man fram till den öppna, nedsänkta minneslunden där det är luftigt, lätt och åter ljust. Siktlinjen blir rak av vegetationen och fokus blir ned mot minneslunden eller upp mot det nya monumentet vid askgravlunden (se figur 18).

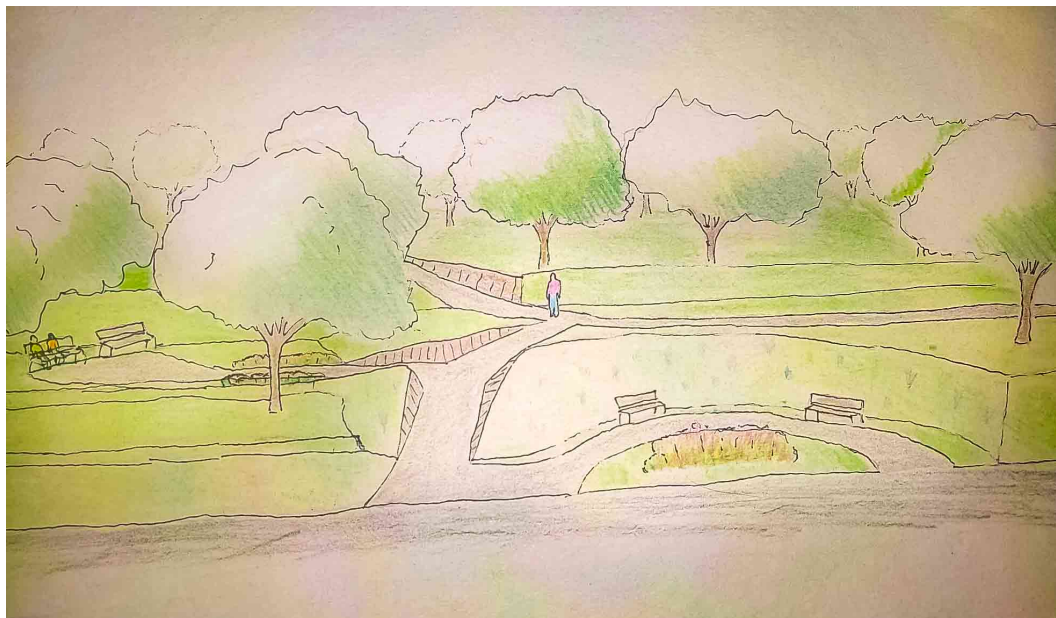

Figur 18. "Åsens vandring". Perspektiv från åsen i södra delen av minnesplatsen. Närmaste träden i bild utgörs av björk, vilket går över till ett mörkare träd desto närmre minneslunden man kommer. Detta för att spegla Lewerentz vandring från ljus till mörker. Siktlinjen från gången blir mot monumentet vid askgravlunden. Illustration: Malkolm Bonander 2021.

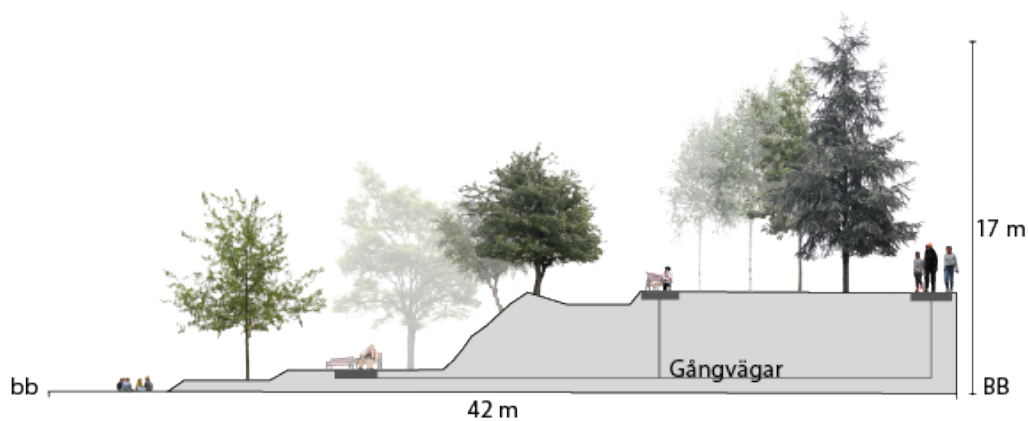
Sociala rummet

Gångvägen längs åsen förgrenas ut mot öst med en ny gångväg. Längs gångvägen återfinns en bänk med utsikt över minnesplatsen. För att göra gångvägarna tillgängliga planas slänterna ut. Gångvägen löper ner mot en yta som är tänkt att vara en social och stillsam yta (se figur 19). Vägen grenar ut sig mot fyra bänkar där besökare ska kunna få en stund av stillhet och gemenskap. Det blir en plats för sörjande i olika stadier att mötas. Dessa ytor ramas in av slänterna och vegetation i väst men hålls öppna åt öst för utsikt mot den anslutande bokskogen (se figur 20).

Enkla och enstaka val av perenner för soligt läge anläggs. Jungfrunäva kantar gångvägen och i halvmåneformade ytan planteras flocknäva och rosenflockel. Växterna har en mjuk form och skapar en enkel färgkontrast.

Figur 19. "Sociala rummet". Perspektiv från öst mot sociala ytan av minnesplatsen. Tillgängliga gångvägar löper upp för slänterna och grenar ut sig längs höjderna mot bänkarna. Bänkarna ramas in av slänterna och hålls öppna utåt för sikt. I halvmåneformade ytan (i nedre högra hörnet i bilden) planteras flocknäva och rosenflockel. Illustration: Malkolm Bonander 2021.

Figur 20. "Vy bb – BB". Visar sociala rummet och åsen som ramas in av slänter och vegetation. Illustration: Viktor Israelsson 2021.

5. Diskussion

Syftet med detta arbete var att undersöka hur tävlingens direktiv kunde omsättas i ett gestaltningsförslag där minnesplatsen utvecklas utifrån Sigurd Lewerentz sätt att tänka och framtidens behov formas av arkitektens uttryck. Smyckningsplatsen skulle enligt direktiven knyta an till ursprungsidén med en ceremoniplats och uppfylla dagens krav på funktionalitet och tillgänglighet.

I detta kapitel diskuteras arbetets metoder och resultat. Diskussionen är uppdelad i två olika diskussionsdelar: metoddiskussion och resultatdiskussion vilka behandlar respektive del i uppsatsen.

5.1. Metoddiskussion

Studie av sekundära källor

Samtliga av Lewerentz uttryck som tagits fram har fungerat som stöd för gestaltningsprocessen. Uttrycken var svåra att identifiera men den kreativa processen kunde anpassas efter det ramverk som togs fram och därmed blev en grund varpå idéstadiet vilade. För att gestalta utifrån Lewerentz arkitektoniska uttryck behövde arbetet undersöka vad som var karaktäristiskt för Lewerentz. Metoden detta arbete använder för att ta fram dessa uttryck har varit en väl passande metod.

Även om metoden var passande finns kritik mot en sådan metod. Studien av Sigurd Lewerentz uttryck är utförd inom en tidsram för hela hans liv som arkitekt. Hans verk är föränderliga över tid, vilket gör att den fakta undersökningen tagit fram om Lewerentz uttryck kanske inte är vad Lewerentz hade gjort idag. Uttrycken förmodas heller inte utgöra ett specifikt uttryck andra kan hålla med om. Metoden vi använt oss av; att se till hans verk för att inspirera gestaltningen blir därför begränsat till de verk han gjort under sin levnadstid, men som under en senare tidsperiod kan ha formats annorlunda av honom eller någon annan. Studien av Lewerentz utfördes, inte över en linjär tidsaxel där endast slutresultaten av hans verk sammanställs till ett uttryck, utan hans verk är plockade från olika tidpunkter i hans liv. Vad Lewerentz själv hade gestaltat om han levde idag är det förstås ingen

som vet men metoden att gestalta utifrån hans glasögon kan göras mer precist och utvecklas ytterligare.

Eftersom uppsatsen inte ser till Lewerentz alla verk kan uttryck som är av betydande karaktär för Lewerentz förbises eller misstolkas. Samtidigt har vi inte funnit någon litteratur eller källa på vilka verk som på något vis är bevisat vara karaktäristiska för Lewerentz, utan utgått från att det litteraturen presenterar är några av Lewerentz största verk och att om flera litterära texter hävdar något liknande har vi tolkat det som något karaktäristiskt uttryck för Lewerentz. En intervju med Lewerentz vore önskvärt för att veta vad han själv anser är sitt eget uttryck.

Analysmetod

Analysmetoden utifrån Berglund utfördes på plats av uppsatsförfattarna. Att göra en analys utifrån två personers perspektiv har varit fördelaktigt då platsen kan diskuteras mellan parterna. Det kan även utgöra en begränsning för analysen då varje individ upplever minnesplatsen olika och har olika känslor när de besöker minnesplatsen. Huvudgrupper som upplevd känsla och andlighet blir således begränsade då dessa grupper är subjektiva. Platsen besöktes även bara en gång för analys. För att få fram ett utförligare resultat och en välgrundad gestaltning borde platsen ha besökts fler gånger. Önskvärt vore även om vi hade besökt platsen tidigare. Analysen skulle föredragsvis utförts av flera olika individer med olika bakgrund varpå en sammanställning görs.

Berglunds analys är även specialiserad för sörjande personer; att de som besöker platsen är där för att kontempera och få en stund med de bortgångna. Men minneslundens nya krav på behov de senaste åren har medfört att fler personer besöker platsen som inte önskar en plats för sorg utan är där för att passera, gå ut med hunden eller motionera. Analysens resultat blir specifikt för sörjande och skapar konflikt med dagens krav på funktion. Berglunds analysmetod skapades 1994 och har inte utvecklats. Kyrkogårdens funktion har sedan dess förändras, framförallt i stora städer. Det är möjligt att delar av analysmetoden inte tar hänsyn till framtidens behov inom kyrkogårdar.

Berglunds analysmetod innefattar ett flertal olika känslvariabler som upplevdes komplicerade att analysera. Det krävs erfarenhet och kunskap som tar lång tid att anskaffa sig för att kunna utföra en tydlig tolkning av känslvariabler inom en minneslund då det är många aspekter att beakta. Att kunna återbesöka minneslundan och utföra analysen ett flertal gånger under olika årstider hade skapat ett djupare resultat med bättre förståelse för platsen.

5.2. Resultatdiskussion

Vid gestaltningen av minnesplatsens södra del finns önskemål av uppsatsförfattarna om att bredda ut tävlingsområdet vid åsen på västra sidan i syfte att kunna plantera nya träd av ljus karaktär till mörkare träd som därför skulle stärka upplevelsen av vandringen från mörker till ljus. I gestaltungsförslaget blir vandringen från mörker till ljus intetsägande då det enbart består av sju träd på en kort sträcka. För att återspegla Lewerentz uttryck skulle sträckan och mängden träd behöva öka för att ge ett likvärdigt intryck. Eftersom arbetsytan för minneslunden är betydligt mindre än de områden Lewerentz gestaltat och studien av sekundära källor utgått från, kan delar som gestaltningen försökt ge uttryck av inte få samma effekt. Uppsatsförfattarna valde att ta fram uttryck som var applicerbara på minneslunden i Malmö och som då behövde skalas ner. Storleken påverkade således effekten av uttrycken. Även om gestaltningen förhåller sig till, och bekräftar de ledord uppsatsen framställer finns det uttryck som inte tar fram eller stärker den nyans Lewerentz gestaltade med. Arbetsytan för minneslunden är även relativt litet i förhållande till kyrkogården i övrigt. För att gestaltningen ska ha en större effekt på den framtida funktion kyrkogårdar har som rekreationsytor, grönytor och samtidigt ha plats för begravningsplatser och sörjande blir därför problemet större än för en minneslund. Ändå finns det, med detta gestaltungsförslag, nya inslag i minneslunden som visar på att det exempelvis går att utveckla nya och tillgängliga gångvägar, gestalta med en otillgänglig trappa, skapa rum med vegetation och skapa kontrast mellan svart och vitt.

Resultatet av analys och studie av sekundära källor kunde sammanställas i ett ramverk för gestaltungsprocessen. Detta utgjorde ett tydligt förhållningssätt för skissandet. Dock förekom vissa olikheter i dessa två metoder. Som tidigare nämnt hävdar Berglund att platsen får ej vara i uttryck för död och sorg (se kap. 2.2 Känslor). I motsats har arbetet tagit fram ett uttryck av Lewerentz där det framträder att han inte var rädd för att ge tal om döden (se kap. 3.1 Färg). Ett prioriterat val var därför behövligt och gjordes utifrån att Lewerentz var av större betydelse för arbetets syfte än Berglunds analysmetod. Vi kunde dock hitta likheter mellan analysmetoden och studien som bekräftade varandra. Likheter var exempelvis att ha en punkt att fästa blicken vid och vikten av att gestalta med siktlinjer.

Till förslaget valdes att anlägga en ny askgravlund med ett minnesmonument. Detta var i beslut utifrån kyrkogårdens önskemål om utökade möjligheter för begravningsytor. Valet grundar sig i att antalet som kremas har ökat genom åren. Den framtida funktionen ser således ut att ta liten yta i anspråk för gravar. Valet av att anlägga en askgravlund var endast en av de möjligheter som finns för en ny anläggning av begravningsytor. Det skulle likväl kunna behövas en ny urngravplats. Valet av vilken typ av begravning som är aktuellt bör tas vidare till vad ansvariga

för kyrkogården anser behövs. Askgravlunden med ett monument ger en ny besökspunkt inom minnesplatsen vilket ökar antalet besökare. Det kan innebära att platsen slits mer och en ökad skötsel tillkommer för att hålla platsen i gott skick.

Moviums tävling innefattar framtida funktion som en av de övergripande ramarna. Funktionen för kyrkogårdars framtid behandlas i denna uppsats i viss mån men kan utvecklas ytterligare för att få svar på hur detta kan behandlas. De riktlinjer Sveriges regering tagit fram om att utveckla kulturmiljöer redogör inte exakt hur kyrkogårdar bör utvecklas för hållbar utveckling i städer. Däremot lyfter de fram att det ska vara en plats för alla, vilket detta arbete strävat efter. I verkligheten är processen mer komplex och kräver en dialog med länsstyrelsen för att kunna genomföras utan att förvanska kulturmiljön. En del saker är kanske inte genomförbara då de skulle inskränka för mycket på kulturmiljön men utan dialog med länsstyrelsen och kyrkogårdsförvaltningen i Malmö blir det omöjligt att säga. Att lagen med det starka skyddet för kulturmiljö bedöms olika utifrån plats, miljö, förutsättningar och behov gör det nästan omöjligt att veta vad som är rimligt i denna typ av gestaltning.

Den nya sociala ytan ger möjlighet för olika möten och symboliken på platsen är fri från religiös hemvist. Den nya ytan öppnar upp för mångkulturella möten vilket svarar mot minneslundens framtida funktion genom att skapa en plats där alla känner sig välkomna oavsett religion. Samtidigt kan inte kyrkogårdar och begravningsplatser i urbana miljöer vara en långsiktigt lösning på minskade grönytor i städer, dessa platser ska i första hand vara till begravingar och sorgprocessen. Det sociala finns redan på kyrkogårdar men att försöka göra dem allmänna grönytor kan i längden förstöra kulturmiljön och skapa konflikter mellan rekreation och begravningsplatsen ursprungliga syfte. Förbättringen av tillgängligheten på platsen ger möjlighet för människor med funktionsvariation på platsen att besöka minneslundan, vilket svarar mot regeringens agenda 2030. Hur kyrkogårdar och minneslundan i Malmö kommer användas i framtiden väcker ytterligare frågor som kan utvecklas för att ta fram ett grundligare resultat. Frågor är bland annat vad besökare önskar av platsen idag och vad de önskar för framtida användning. Är att lägga en snittblomma på smyckningsplatsen något för alla? Är det ett framtida önskemål för besökare? Hur anpassas platsen till framtidens teknologiska utveckling?

Referenser

- Ahlin, J. (1985). *Sigurd Lewerentz, arkitekt*. Stockholm: Byggförl. i samarbete med Arkitekturmus.
- Bedoire, F. Wickman, K. Wenander, V. & Glennow, E. (2017). *Lewerentz: ett mästerverk*. Stockholm: Bokförlaget Langenskiöld
- Berglund, I. (1994). *Kyrkogårdens meditativa rum: besöket, upplevelsen, gestaltningen*. Stockholm: Verbum
- Bille, J.K. Andréasson, A. & Alvaker, K. (2015) *Östra kyrkogården i Malmö, Kulturhistorisk inventering och bedömning*. [Faktablad].
- Campo-Ruiz, I. (2015). Equality in death: Sigurd Lewerentz and the planning of Malmö Eastern Cemetery 1916-1973. *Planning perspectives*, vol. 30 (4), pp. 639–657 Routledge.
<https://doi.org/10.1080/02665433.2015.1048524>
- Carmel, N. & Sandin, M. (2012). *Liv och död på Skogskyrkogården = Life and death at Skogskyrkogården*. Stockholm: Carmel
- Finansdepartementet (2018). *Handlingsplan Agenda 2030, 2018 - 2020*. (Fi 2018:3) Stockholm: Regeringskansliet.
<https://www.regeringen.se/49e20a/contentassets/60a67ba0ec8a4f27b04cc4098fa6f9fa/handlingsplan-agenda-2030.pdf> [2021-02-29]
- Jansson, M. Vicenzotti, V. & Diedrich, L. (2019). *Landscape design based on research: A methodological guide to design-oriented projects for students and teachers in landscape architecture*. (Landskapsarkitektur, trädgård, växtproduktionsvetenskap rapportserie). Alnarp: Sveriges lantbruksuniversitet. <https://pub.epsilon.slu.se/16389/> (Links to an external site.)
- Johansson, B. O H & Galli, F. (1996). *Tallum: Gunnar Asplunds & Sigurd Lewerentz skogskyrkogård i Stockholm*. Stockholm: Byggförl.
- Lenzholzer, S. Duchhart, I. Van den Brink, A. (2016). The relationship between research and design. *Research in Landscape Architecture - Methods and Methodology*, 54-64.
<https://www.researchgate.net/publication/311420207> [2021-02-26]
- Lewerentz, S. (1997). *Architect Sigurd Lewerentz Vol. 1 Photographs of the work*. Stockholm: Byggförl.
- Milburn, L.S. & Brown, R.D. (2003). The relationship between research and design in landscape architecture. *Landscape and Urban Planning* 64, 47-66.

- Movium (2020). *Framtidens minnesplats*. <https://www.movium.slu.se/produkter-amp-tjanster/utbildning?article=framtidens-minnesplats-ostra-kyrkogarden-i-malmo> [2021-03-02]
- Nijhuis, S. Bobbink, I. (2012). Design-related research in landscape architecture. *J. Design Research, Vol. 10, No. 4*, 239–257.
<https://www.inderscienceonline.com/doi/full/10.1504/JDR.2012.051172> [2021-02-26]
- SFS 1988:950. *Kulturmiljölag*. Stockholm: Kulturdepartementet.
https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/kulturmiljola-1988950_sfs-1988-950 [2021-04-20]
- Stad och land nr. 185 (2014). *Begrepp i begravningsverksamhet*. [Faktablad].
https://www.movium.slu.se/system/files/news/10260/files/begrepp_i_begravningsverksamhet_141007.pdf [2021-02-20]
- Sörensen, A. & Wembling, M. (2008). *Minnenas trädgård: om kyrkogårdens form och växter*. Höganäs: Ed. Andersson AB

Bildkällor

- Eriksson, E. (2021). *Entrébänk*. [fotografi] [2021-03-02]
- Eriksson, E. (2021). *Entré till minneslunden*. [fotografi] [2021-03-02]
- Eriksson, E. (2021). *Smyckningsplatsen*. [fotografi] [2021-03-02]
- Kyrkogårdsförvaltningen i Malmö (2020). *Ceremoniplatsen*. [flygfoto].
<https://www.movium.slu.se/produkter-amp-tjanster/utbildning?article=framtidens-minnesplats-ostra-kyrkogarden-i-malmo> [2021-03-10]
- Kyrkogårdsförvaltningen i Malmö (2020). *Bild över tävlingens område*.
<https://www.movium.slu.se/produkter-amp-tjanster/utbildning?article=framtidens-minnesplats-ostra-kyrkogarden-i-malmo> [2021-03-10]
- Lindqvist, H. (2012). *Skogskyrkogården 027*. [fotografi].
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Skogskyrkog%C3%A5rden_027.JPG [2021-03-12]
- Lindqvist, H. (2012). *Skogskyrkogården 035*. [fotografi].
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Skogskyrkog%C3%A5rden_035.JPG [2021-03-10]

Tack

Tack till lärare Helena Espmark som handlett oss genom arbetet.

Tack till landskapsingenjör Maximilian Löfgren vid Malmö pastorat som erbjöd sig samtala om minneslunden i Malmö och hur tävlingens förutsättningar förhåller sig till platsen.

Tack till Helena Nordh som höll en föreläsning för oss om kyrkogårdar i Norden.

Tack till kyrkoherde Jan Bonander vid Ljusnans pastorat för god kommunikation, råd och hjälp genom arbetsprocessen.